# TRABZON RUMLARI*

*Nedim İPEK***

**ÖZ**

Fethi müteakip izlenen nüfus politikası sonucu Rumların bir kısmı ülkenin çeşitli bölgelerine sürgün edilirken, başta Orta Karadeniz ve sair yerlerde yaşayan Türkler de Trabzon'a sürgün edildi. Bu uygulamalar sonucu Trabzon'un nüfus yapısı değişmeye başladı. Neticede 19. yüzyılın başında bugünkü Trabzon vilayeti dahilindeki nüfus Ermeni, Rum ve Türklerden oluşmaktaydı. Nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. Rumlar daha ziyade Trabzon şehri ile Yomra, Maçka ve Akçaabat dahilindeki yerleşmelerde yaşıyorlardı. Bölgenin toprakları verimli olmadığından ahalinin bir kısmı çareyi gurbette buluyordu. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türkler ile Rumlar arasında belgelere yansıyan bir çatışma olmamıştır. Rumlar, Rus işgali ile emperyal güçlerle işbirliği yaparak "Pontus" isimli bir Rum devleti kurmayı hayal ettiler. Bu amaçla genel savaşta Rusya, Milli Mücadele döneminde İtilaf devletleri ile işbirliği yaptılar. Hedeflerine ulaşamayınca Milli Mücadele sonrası çareyi Kafkaslara ve Yunanistan'a firar etmekte buldular. Bütün bu olaylara rağmen yerlerini terk etmeyenler ise mübadele sözleşmesini müteakip Yunanistan'a sevk edildi. Neticede Trabzon'un nüfusu homojen bir hal aldı.

**Anahtar Sözcükle**r: Rum, Pontus, göç, mübadele.

**GREEKS IN TRABZON**

**ABSTRACT**

Upon the population policy held after the conquest, some Greeks were exiled

---

* *Gönderim Tarihi: 07.03.2022. Kabul Tarihi: 20.03.2022.* Makalenin amacı Trabzon vilayetinin bugünkü sınırları dahilinde yaşayan Osmanlı tebaası Rumların nüfus hareketini tespit edip değerlendirmektir. Fetihten 19.Yüzyıla kadar Rum ahalinin hareketliliği mevcut çalışmalardan aktarılırken 1800-1923 yılları arasındaki süreç referans eserlerin yanı sıra kaynaklardan tespit edilip değerlendirilecektir. Trabzon'daki Osmanlı tebaası Rum nüfus ile ilgili kaynakçadan da anlaşılacağı üzere tez, monografik eser, makale, bildiri metni ve ansiklopedi maddesi olmak üzere birçok çalışma mevcuttur. Ansiklopedilerdeki Trabzon maddelerini bir taraf bırakacak olursak konuyu bir bütün olarak ele alan akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmalardaki tespitler bütün dikkate alınarak değerlendirildiğinde konunun daha iyi algılanacağı kanaatindeyiz. S. R. Mintslov'un bu çalışmasından haberdar eden, hususi kütüphanesindeki verileri paylaşan ve metni baştan sona okuyup katkılarda bulunan sayın Veysel Usta'ya teşekkür ederim.

** *Prof. Dr.,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, SAMSUN. nedimipek@hotmail.com, *ORCID: 0000-0001-9239-1333*

to various parts of the country, whereas Turks living in the Middle Black Sea and other places were moved to Trabzon. As a result of these implementations, the population structure in Trabzon changed. The population in Trabzon province at the time consisted of Armenians, Greeks and Turks. Turks being the majority of the total population, the Greeks mostly lived in the city of Trabzon and the settlements within Yomra, Maçka and Akçaabat. Since the land was not fertile enough for agriculture, many people migrated afterwards. There was no conflict between Turks and Greeks until the First World War, as evidenced by the documentation. With the Russian occupation, the Greeks were encouraged to revive Pontus Greeks by cooperating with the imperial powers. During the National Struggle, Russia cooperated with the Entente powers to help them achieve this goal, but they eventually failed. They fled to the Caucasus and Greece after the National Struggle. The remaining residents were sent to Greece under the terms of the population exchange agreement. As a result, the population of Trabzon became almost homogeneous.

**Keywords:** Greek, Pontus, immigration, population exchange.

## Giriş

Trabzon ve çevresi ilkçağlardan itibaren iskân sahasıdır. Bölgeden birçok etnik unsur gelip geçmiştir. MÖ. 63 yılında bölge Roma hâkimiyetine girdi. Roma döneminde farklı etnik unsurlardan oluşan bölge sakinleri arasında 324 yılından itibaren Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Trabzon ve çevresine 6. Yüzyılda Bulgar, 12. yüzyılda Kuman ve Kıpçak toplulukları yerleşti veya yerleştirildi. Bu topluluk Araplar tarafından Roma devletinin tebaası anlamına gelen Rum olarak isimlendirilmiştir[1]. Rumlar Trabzon'un fethini müteakip Osmanlı tebaalığına geçti. Belirtmek gerekirse Türkler Anadolu'da fetih hareketine başladıklarında Roma hakimiyetinden çıkan yerlerdeki Rumların çoğu batıya doğru çekilmiştir. Söz konusu çekilme İstanbul'un fethedilmesiyle nihayetlenecektir. Çünkü Rum nüfusun çekilebileceği *Ortodoks rejimini* benimseyen bir devlet kalmamıştı. Bu nedenle fethi müteakip Trabzon'un Rum nüfusu yerini terk etmemiştir. Öte yandan hatırlamak gerekirse Osmanlı, hakimiyeti altındaki Rumlara millet statüsü tanımıştı. Ancak Osmanlı nüfus politikası gereği fethettiği yerde devletin kurucu unsuru olan ve millet-i hakime olarak tanımlanan Müslüman unsuru bulundurma politikası gütmüştür. Bu çerçevede Trabzon ve havalisine Anadolu'nun çeşitli yerlerinden sürgün yöntemiyle Türk nüfus aktarılmıştır. 15 ve 16. yüzyıllarda Trabzon sancağına tahminen 882 Hıristiyan da yerleştirilmiştir[2]. Keza Trabzon Rumlarının bir

---

1 M. Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012, s. 399.

2 Hanefi Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s. 112.

kısmı da başta İstanbul olmak üzere batıya sürgün edilmiştir. Eflak Buğdan prenslerinin çoğu Trabzon kökenli ailelerden gelmekteydi[3].

İkinci göç dalgası 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında yaşanacaktır. Celali hadiseleri, kamu görevlilerinin suiistimalleri, Kazak baskısı, kıtlık, salgın hastalık ve eşkıyalık, dışa ve içe yönelik sürgün ve iskân politikaları söz konusu göç dalgalarının sebebini oluşturacaktır. Netice itibarıyla Trabzon ve Rize taraflarında cizye mükellef sayısı 15 binden 2.500'e kadar gerilemiştir. Bu dönemde özellikle gayrimüslim nüfusun bir kısmı 17. yüzyıl boyunca gerçekleşen Kozak akınları ve salgın hastalıktan korunmak adına Ahyolu, Edirne, Varna ve Filibe taraflarına göç etmiştir[4].

## 1. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Rum Nüfusu

19. Yüzyılda bölgenin nüfusuyla ilgili en güvenilir kaynaklar nüfus sayım defterleri ve nüfus kütükleridir.1830'lu yıllarda gerçekleştirilen nüfus sayımı ve nüfus yoklamalarından anlaşıldığı kadarıyla Rum nüfusu merkez kazanın yanı sıra Akçaabat, Maçka ve Yomra dahilinde bulunmaktaydı. Vakfıkebir'de Rum nüfus mevcut olmayıp Sürmene ve Of kazalarında ise az miktardadır.

### *1. 1. Merkez Kaza*

Osmanlı idari yapısında sık sık değişiklikler yapılmıştır. Bu nedenle 1800- 1923 yılları arasında vilayetin sınırları da bir hayli sık değişmiştir. Buradaki tespitleri 1910 sınırlarını göz önünde bulundurarak yaptık. Dolayısıyla bu başlık altında şehir ile Vakfısagir ve Yomra'ya ait yerleşmelerdeki Rum nüfus değerlendirilmiştir.

**1.1.1. Şehirdeki Rum Nüfusu:** Yukarıda özetlenen nüfus hareketleri sonucu gayrimüslimlerin şehrin nüfusundaki payı 1486'da % 73, 1515-1532 yılları arasında %78'dir. Bu oran 1583'e kadar %45'e kadar gerilemiştir[5]. Rumların Hıristiyan nüfus içerisindeki payı 1486'da % 80.66, 1583'de ise %78.39'dur[6]. 15. ve 16. yüzyıllarda başka yerlerden Trabzon şehrine 776 Hıristiyan gelmiştir[7]. Hanefi Bostan'ın tespitine göre bu süreçte şehirden 2.000-2.500 kişi sürgün edilmişti[8]. 17. ve 18. yüzyıla ait nüfus tahminleri genelde avarız ve cizye kayıtlarına dayanmaktadır. Avarız kayıtlarına göre 17. yüzyılda 401'i yükümlü, 46'sı muaf olmak üzere Trabzon kazası dahilinde 447 Hıristiyan avarız hanesi bulunmaktaydı[9]. 17. yüzyılın sonu itibarıyla şehrin 12 mahal-

---

3 Özsüer, *Trabzon Rum Mektebi: Doğu'nun Deniz Feneri*, İstanbul 2019, s. 33.
4 Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...* s. 420- 430.
5 Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...* s.13.
6 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon...,* s.159.
7 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon...,* s.114.
8 Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...*, s.17.
99 Hanefi Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2007, s.132.

lesinde 214 Rum ve 4 Ermeni avarız hanesi mevcut idi. 1643-1655 yılları arasında ise 838 cizye mükellefi vardı[10].

Şehrin 18. yüzyıl nüfusu ile ilgili elimizde bir veri bulunmamaktadır. 19. yüzyılın başı ile ilgili seyahatnamelerde nüfus tahminleri mevcuttur. Pierre Jarome Dupre'ye göre 1803'de şehir nüfusunun %15,6'sı (2.500 kişi) Rum'dur[11]. 1836 kayıtlarına göre aşağıdaki tabloda detaylı olarak görüleceği üzere şehrin on mahallesinde Rum tebaa yaşamaktaydı. Bunun dördünde Ermeni nüfus da bulunmaktaydı. Bu mahallelerde toplam 1.512 erkek yaşamaktaydı. Mevcut nüfusun %34.65'i çocuktur. Yetişkin nüfusun %30.68'i yüksek, %22'si orta ve %10.25'i düşük gelir grubuna mensuptu. Şehirde bunun dışında 302 Katolik erkek nüfus da bulunmaktaydı.

Tablo.1: Trabzon Şehrindeki Rum ve Katolik Nüfusun Mahallelere Dağılımı[12]

| Mahalle | Millet | Ala | Evsat | Edna | Sabi | Muaf | Ceman |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Tuzluçeşme | Rum | 77 | 96 | 31 | 112 | 4 | 320 |
| Berberoğlu | " | 57 | 24 | 4 | 52 | - | 137 |
| Kemerkaya | " | 79 | 53 | 21 | 76 | 6 | 235 |
| Ayvasıl | " | 53 | 28 | 19 | 48 | 4 | 152 |
| Eksotha | " | 47 | 32 | 19 | 51 | 4 | 153 |
| Çömlekçi | " | 65 | 49 | 27 | 69 | 5 | 215 |
| Frenk hisar | " | 40 | 24 | 6 | 54 | 8 | 132 |
| …[13] | " | 46 | 27 | 28 | 62 | 5 | 168 |
| İskenderpaşa ve sairede Millet-i Katolik | | 50 | 111 | 32 | 98 | 11 | 302 |

Charles Texier'e göre 1839'da şehrin nüfusu 8 bin kişiydi. Bunun 1.500'ü Rum'dur[14]. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Trabzon şehrinde 1841 yılı itibarıyla 1.581'i Rum, 878'i Ermeni ve 305'i Katolik olmak üzere toplam 2.764 Hıristiyan erkek mevcuttu. (Bk. Tablo 2). Kadın ve erkek nüfusun eşit olduğu varsayımından hareketle şehirdeki gayrimüslimlerin 5.528 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Dokuz mahallede ikamet eden Rumların gayrimüslim nüfusu içerisindeki payı %69,8'di. Karl Koch'a göre 1843'de şehirde bin Rum hanesi vardı[15]. Rumlar daha ziyade sahil bandındaki mahallelerde ikamet etmek-

10 Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar..." s. 141- 143.

11 Hanefi Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları ve Şehrin Nüfusu (Fetihten 20. Yüzyıla ), *Trabzon'da Fetih ve Şehir*, Trabzon 2021, s. 167; Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon, Yayımlanmamış* Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 51- 52.

12 *BOA*, Nfs. d. 1152: H. 29. 12. 1251.

13 Bu kısımda dört sayfa eksik

14 Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları..." s. 167; Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 51-52.

15 Veysel Usta, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde*, Trabzon 1999, s.121-122; Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskân Uygulamaları..." s. 158.

teydiler. Feruhan Bey'e göre şehrin nüfusu 33 bin kişidir. Feruhan Bey etnik dağılımı hane üzerinden vermektedir. Buna göre üç bin hane Türk, bin hane Rum, 588 hane Ermeni, 140 hane Katolik Ermeni, 9 hane Protestan mevcuttu. Ayrıca Yunanistan, İran, İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya, Belçika ve Prusya tabiiyetine mensup olanlar vardı. Rumlar Çömlekçi, Kanita, Frenk, Tuzluçeşme, Taşlık ve Kemerkaya mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Meydan, İskenderpaşa, Barbaroğlu, Ayvasil, mahalleleri ile Hacıkasım ve Yeni mahallede Ermeni, Katolik, Rum ve Türkler bir arada yaşamaktaydılar[16].

Tablo.2: Trabzon Şehrindeki gayrimüslim nüfus (1841)[17]

| Mahalle | Rum | Nüfus | Mahalle | Ermeni | Nüfus |
|---|---|---|---|---|---|
| Tuzluçeşme | “ | 335 | Berberoğlu | “ | 88 |
| Berberoğlu | “ | 149 | Kemerkaya | “ | 88 |
| Kemerkaya | “ | 243 | Ayvasıl | “ | 153 |
| Ayvasıl | “ | 156 | Hacı Kasım | “ | 82 |
| Boztepe-i bala maa Hacı Kasım | “ | 177 | İskenderpaşa | “ | 147 |
| Eksotha | “ | 159 | Meydan | “ | 170 |
| Çömlekçi | “ | 226 | Yeni | “ | 150 |
| Frenk hisar | “ | 136 | Toplam | “ | 878 |
| Toplam | “ | 1.581 | İskenderpaşa ve sairede Millet-i Katolik | Katolik | 305 |
| | | | Genel toplam | | 2.764 |

Merkez sancak dahilindeki Rum nüfusun çoğunluğu Trabzon ve Akçaabat merkezde ikamet etmekteydi. Şehirde ikamet eden Rumlar çiftçilik ve bahçıvanlığın yanı sıra zanaatkar ve esnaflık veya kamu görevlisi olarak geçimlerini temin ediyorlardı. Örneğin Rum kaptanlar kendilerine ait teknelerle İstanbul ve Trabzon arasında teknecilik yapıyorlardı. İnşaat sektöründe de Rumlar ön plandaydılar[18]. Ticaret oldukça büyük bir yere sahipti. İstanbul’a kenevir, ip, balık, ağları, bez, tütün, balmumu, maden ihraç edilmekteydi. İstanbul’dan gümüş ve kumaş ithal ediliyordu. Köle ticareti de vardı. Rumlar ekonomik açıdan daha ziyade zengindiler[19].

Şehirde geçimini sağlayamayanlar çareyi gurbetçilikte buluyorlardı. Erken yaşta evlenen Rum gençleri düğünden 6 ay sonra hayatlarını kazanmak adına gurbete çıkıyorlardı. Köydeki işleri çekip çevirmek kadınlara kalıyordu. Mevsimlik işlerde istihdam edilenler genellikle 6 ay sonra geri dönüyorlardı.

---

16 Usta, *a.g.e.,* s.129.

17 *BOA*, Nfs. d. Nu. 1153: H. 29. 12. 1256.

18 Hülya Akbulut, *Şeriyye Sicilllerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Gayrimüslimler (1800- 1850),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2007, s. 47.

19 Akbulut, *a.g.t.*

Uzak yerlerde kendiişlerini kuranlar 6 ay ile üç yıl arasında değişen süre içerisinde çalıştıktan sonra sılaya dönüyorlardı. Gerekirse bir süre sonra tekrar gurbete çıkıyorlardı. Gurbete gidenlerin temel hedefi 50 yaşından sonra ölünceye kadar geçimlerini temin edecek birikimi sağlamaktı. Gurbette ilk etapta hanlarda kiraladıkları odalarda barınıyorlardı. İstanbul'a gidenler yeteneklerine göre hamal, kayıkçı, arabacı, hallaç, bekçi, abacı, kuyumcu, kazancı, berber, tencere ustası, kalfası veya çırağı olarak çalışmaktaydılar. Ayrıca beylik sefinesinde hizmetçi, donanmada veya Tersane-i Amire'de istihdam edilenler de vardı[20]. Yakınını ziyaret veya alacağını tahsil etmek maksadıyla İstanbul'a gidenler de bulunmaktaydı. Hicri 1256 tarihli nüfus defterine göre Trabzon şehrinden İstanbul'a 165 kişi gitmiştir[21]. İstanbul'un yanı sıra Sinop, Kırım ve Kudüs'e gidenler de vardı. Gurbetçilerin bir kısmı bilahare aile fertlerini de yanlarına alıyor ve bir daha geri dönmüyordu[22].

Gurbetçi göçüne rağmen 1840-1870 yılları arasında Trabzon'daki Rum nüfus arttı. Şehirdeki Rum nüfusu İngiliz Konsolosu Stevens'ın raporlarına göre 1860'da 10 bin kişiye ulaşmıştır[23]. Palgrave'e göre ise 1867'de 3.280'i erkek ve 3.421'i kadın olmak üzere toplam 6.701 Rum vardı[24]. 1869-1875 yılları arasında yayımlanan vilayet salnamelerine göre şehirdeki erkek nüfusu 1.776 ile 1.799 arasında değişmekteydi. 1876 itibarıyla Trabzon'un 16 mahallesinde 4.068 gayrimüslim erkek nüfus mevcuttu[25]. Kadın erkek nüfusun eşitliğinden hareket edecek olursak şehirdeki gayrimüslimlerin 8.136 kişi olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo.3: 1876'da Trabzon Şehrindeki Gayrimüslim Nüfus[26]

| MAHALLE | Gm | MAHALLE | Gm | MAHALLE | Gm |
|---|---|---|---|---|---|
| Çarşı | 20 | Tekke | 56 | Kemerkaya | 219 |
| Yenicuma | 142 | Kasımağa | 171 | Frenkhisar | 858 |
| Ayvasıl | 299 | Debbağhane | 26 | Ayafilbo | 301 |
| Muhiddin | 433 | Eksotha | 264 | Protestan | 40 |
| Boztepe-i bala | 120 | İskenderpaşa | 675 | Toplam | 4.068 |
| Boztepe-i zir | 11 | Tuzluçeşme | 283 | | |

1880 tarihli arşiv kaydına göre Trabzon kasabasında 37 Protestan, 443 Katolik, 1.675 Ermeni ve 1.827 Rum erkek nüfus mevcuttu. Kadın erkek nüfusun eşit olduğu varsayımından hareketle kasabada 3.654 Rum'un yaşadığını

20 *BOA*, Nfs. d. Nu.13404, 13405 (H. 1253- 1254); 13413, 13415.
21 *BOA*, Nfs. d. Nu.7104.
22 Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, Çeviren. Devrim Evci, Ankara 1997, s. 29-42.
23 Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları..." s. 159.
24 Yılmaz, *a.g.t.*, s. 52.
25 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 263.
26 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995. Haz. Kudret Emiroğlu. s. 209- 212.

söylemek mümkündür[27]. Trabzon şehrindeki Rum nüfus 1893'de 7.000 ve 1903'de 8.500 kişiydi[28]. Şehir ve merkez köylerdeki toplam Rum sayısı 12.544 kişiydi. Bu da mevcut nüfusun %26'sını oluşturmaktaydı[29].

**1.1.2.Kırsaldaki Rum Nüfusu:** Fetihten 20. yüzyıla gelinceye kadar doğal olarak idari sınırlar birçok kez değişmiştir. Bu ise kaynaklara dayalı olarak idari birimlerin nüfus gelişim ve değişimlerini hesaplamayı ve izlemeyi zorlaştırmaktadır. 1486-1909 yılları arasında Yomra, Vakfısagir, Akçaabat ve Maçka nahiye statüsündeyken merkez kazaya bağlıydı. Burada 1914 sınırları esas alınarak değerlendirme yapılacaktır.

Yomra nahiyesindeki Hıristiyan nüfus1486-1583 arasında 9.535'den 15.224 kişiye çıkmıştır[30]. Merkez kazaya tabi Yomra ve Vakfısagir nahiyeleri dahilindeki köylerde 1486'da 9.535 gayrimüslim yaşamaktaydı. Bu rakam 1583'ekadar 15.224 kişiye çıkmıştır. Söz konusu köylerde yaşayan ahali tarım ve hayvancılık yapmak suretiyle geçimlerini temin ediyordu. Mevcut köylerin bir kısmında göçebe statüsünde geçimini temin etmeye çalışanlar da vardı. Yeterli geliri olmayan ailelerde yaşı müsait olan erkekler şehir halkı gibi nafakasını temin için gurbete gidebilmekteydi. 1515 ve 1554 kayıtlarına göre Yomra'dan Giresun'a 10 hanede 50 kişi, nefs-i Canca'ya 4 hanede 20 kişi gidip yerleşmiştir[31].

Hicri 1251 tarihli nüfus defterlerine göre Vakfısagir nahiyesinin 9 köyünde Rum nüfus mevcuttu. Bu köylerde yerleşik veya göçebe statüsünde 1.085 Rum erkek bulunmaktaydı. Kadın ve erkek nüfusun eşitliği ilkesinden hareket edecek olursak toplam Rum nüfusun 2.162 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Vergi kayıtlarına göre mevcut nüfusun % 30.5'i çocuk nüfustur. Vergi mükelleflerinin % 4.24'ü yüksek, %27.2'si düşük ve %66.9'u orta gelir grubuna dahildi. (Bk. Tablo.4)

Tablo.4: Trabzon Kazası Vakfısagir Rum Nüfusu[32]

| Köy | Millet | Ala | Evsat | Edna | Sabi | Muaf | Ceman |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Anifa | Rum | - | 40 | 17 | 49 | - | 106 |
| Anifa'da kain göçebe taifesi | " | - | 5 | 4 | 3 | - | 12 |
| Hoskirasya | " | - | 58 | 42 | 50 | - | 150 |
| Hospalavrak | " | 4 | 35 | 27 | 45 | 2 | 113 |
| Samaruksa-i sagir | " | 8 | 83 | 31 | 13 | 6 | 141 |

27 Heathy W. Lowry-Feridun Emecen, "Trabzon", *DVİA*, 41, İstanbul, s. 302- 304.
28 Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları...", s. 159.
29 "Maa Kura Trabzon Kasabasının Nüfusu", *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1318*, s. 113.
30 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında..,* s. 191.
31 Bostan, *a.g.e.,* s. 118, 120.
32 *BOA*, Nfs. d. Nu.1152: H. 29. 12. 1251)/ Nfs. d. Nu. 1160 ile aynı (29.12.1258) Vakfısagir Nahiyesi (Nfs. d. Nu. 1129: H. 29.12.1251); Nfs. d. Nu. 1157, 1158.

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Zulneraid / Zulserabir | “ | 1 | 28 | 3 | 28 | 1 | 61 |
| Anibladır (Gabladir)? | “ | 2 | 34 | 6 | 25 | - | 67 |
| Ohser ve Gorya | “ | 2 | 36 | 8 | 25 | - | 71 |
| Mesariya Ali Çelebi | “ | 7 | 76 | 20 | 75 | 1 | 179 |
| Livera | “ | 11 | 161 | 68 | 116 | 2 | 358 |
| Toplama | | 35 | 588 | 226 | 429 | 11 | 1.461 |

1835 tarihli kayıtlara göre Yomra dahilinde toplam 814 gayrimüslim erkek nüfus mevcuttu. Kadın erkek nüfusun eşitliği varsayımından hareketle toplam gayrimüslim nüfusun 1.628 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Mevcut nüfusun %43’ü çocuk nüfusudur. Çalışan nüfusun %1.51'i yüksek gelir, %68.25’i orta gelir ve %26.78'i düşük gelir mensubudur. Yomra'nın 8 köyünde Rum nüfus mevcuttu.

Tablo.5: Yomra'da Gayrimüslim Nüfus (1835)[33]

| **Yomra Nahiyesi Köyleri** | **Millet** | **Ala** | **Evsat** | **Edna** | **Çocuk** | **Muaf** | **Toplam**[34] |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Hostimasya | Rum | 3 | 30 | 22 | 29 | 1 | 85 |
| Komera | “ | - | 18 | 11 | 15 | 1 | 45 |
| Kuhali | Rum | - | 27 | 15 | 40 | - | 82 |
| Kuhla | “ | - | 26 | 4 | 27 | - | 57 |
| Mesona | “ | - | 14 | 3 | 21 | 1 | 39 |
| Varvara | “ | - | 25 | 9 | 10 | 1 | 45 |
| Kan | Rum ve Ermeni | - | 22 | 6 | 19 | 1 | 48 |
| Dirona | Rum ve Ermeni | - | 18 | 5 | 20 | - | 43 |
| Zimleha | “ | - | 14 | 3 | 15 | - | 32 |
| Kalefka | Ermeni | - | 60 | 11 | 79 | 10 | 160 |
| Zazana | “ | - | 12 | 6 | 9 | - | 27 |
| Toplam | | 7 | 316 | 124 | 351 | 16 | 814 |

1830 ve 1840 kayıtlarına göre Vakfısagir ve Yomralı gurbetçiler daha ziyade İstanbul’u tercih etmişlerdir. İstanbul’a gidenler kazancı, abacı, tüccar, halaç, halaç çırağı, terzi, kalaycı, kazancı dükkânlarında usta, kalfa veya çırak olarak istihdam edilmişlerdir. Özellikle Liveralı gurbetçilerin kazancılık alanında uzmanlaştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Tersane-i Amire'ye sevk edilen Rumlar da vardı. Şehirde veya köyde geçimini temin edemeyenlerin bir kısmı da

[33] *BOA*, Nfs. d. Nu.1159: H. 29. 12. 1251.
[34] Birinci rakamlar 1100, ikinci rakamlar 1160 numaralı nüfus defterlerine aittir.

çözümü idari birim dahilindeki diğer bir yerleşmeye veya Kırım ve İstanbul gibi başka bir vilayete gitmekte bulmuştu[35]. 1840 tarihli nüfus yoklama defterine göre Vakfısagir nahiyesinin beş köyünden 85 kişi İstanbul'da çalışmaktaydı[36].

1869-1870 tarihi itibarıyla Yomra ve Vakfısagir nahiyelerindeki toplam Rum erkek nüfusu 2.455 kişidir[37]. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 1877 tarihli vilayet salnamesine göre Yomra nahiyesi dahilinde 34 köy Müslim ve gayrimüslim ahalinin birlikte ikamet ettiği yerleşmelerdir. İki köyde ise sadece gayrimüslimler oturmaktaydı[38].

Tablo.6: Yomra veVakfısagir Köylerinin Nüfusu (1877)

| **Köyler** | **Müs** | **Gm** | **Köyler** | **Müs** | **Gm** | **Köyler** | **Müs** | **Gm** |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Oğuz | " | " | Dirona | " | " | Munda | " | " |
| Hara | " | " | Kohali | " | " | Zulmera | " | " |
| Digene | " | " | Şana | " | " | Tos | " | " |
| Varvara | " | " | Samaruksa-i sagir | " | " | Anifa | " | " |
| Süfla | " | " | Samaruksa-i kebir | " | " | Gurobi | | " |
| Zimleha | " | " | Kuhla | " | " | Anbela | " | " |
| Mesona | " | " | Komera | " | " | Ohsa | " | " |
| Kan | " | " | Kavala | " | " | Guryeni | " | " |
| Kalafka | " | " | Hosmeşlosi | " | " | Guzari | " | " |
| Ayven | | " | Koran | | " | Livera | " | " |
| Bacılak | " | " | Zafnos | " | " | | | |
| Sifter | " | " | Kirasya | " | " | | | |
| Kodilmaa Demircili | " | " | Mesariya | " | " | | | |

1880 tarihli arşiv kaydına nazaran Yomra dahilindeki Rum erkek nüfusu 2.844 kişidir[39]. 1881-1893 verilerine göre merkez kazadaki Rum nüfusu 13.027'si kadın ve 14.561'i erkek olmak üzere toplam 27.588 kişidir. Bu rakam 1914 yılında 23.806'ya gerilemiş gibi gözüküyor[40]. Merkez kazanın nüfusundaki azalmanın sebebi Maçka'nın merkeze tabi nahiye iken müstakil kaza yapılması olmalıdır. Zira merkez ve Maçka kazalarının toplam nüfusu 15.799 kişi artmıştır.

---

35 *BOA*, Nfs. d. Nu. 13407.

36 *BOA*, Nfs. d. Nu. 7104 (H. 1256).

37 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286*, s. 64- 65.

38 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 263.

39 *BOA*, Y. Prk. Um. Nu. 2/ 40: 26. 8. 1296 tarihli. Bkz. Ahmet Köksal, "Trabzon Vilayeti'nin Nüfusu 1876-1878", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 8, S: 18, 2013, s. 99-130.

40 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003. s. 178, 218.

### *1.2.Akçaabat Kazası*

Akçaabat nahiyesindeki gayrimüslim nüfus 1486- 1583 arasında 549'dan 695 kişiye çıkmıştır[41]. 1515, 1554 yıllarında sürgün ve gönüllü göç yöntemiyle Akçaabat'tan Nefs-i Canca, Giresun, Tirebolu ve Görele'ye 100 hanede 409 Hıristiyan göç edip yerleşmiştir[42]. 1835 ve 1842 nüfus kayıtlarına göre Akçaabat kazasının merkezi Polathane kasabasında Rum mahallesi tamamen Rumlardan müteşekkildi. Galinoz mahallesinde ise Müslim ve Rum nüfus karma olarak ikamet ediyordu. Kasabanın Rum erkek nüfusu 347-350 kişi arasında değişmekteydi. Rumlar kazaya tabi 18 köyde Müslümanlarla birlikte ikamet ediyordu. Beş köy ise Rum, Ermeni ve Müslüman nüfustan oluşmaktaydı. Sadece bir köy tamamen Rum nüfustan müteşekkildi. Akçaabat'ın Rum erkek nüfusu ise 1.692 kişidir. Kadın erkek nüfusun eşit olduğu varsayımından hareket edecek olursak kazadaki Rum nüfusun 3.380 kişi olduğunu söyleyebiliriz[43]. Bunun % 44'ü çocuk nüfustur. Vergi dağılımına göre Rum nüfusun % 4.8'i yüksek gelir, % 59.3'ü orta ve %35.8'i düşük gelir grubuna girmektedir[44].

Tablo.7: Akçaabat Kazasının Nüfusu

| **Polathane kasabası Mahalle** | **Millet** | **1835**[45] | **1836**[46] | **1842**[47] | **1847**[48] | **1876**[49] |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Rum | Rum | 192 | 155 | 193 | 161 | " |
| Galinoz | Rum | 155 | 148 | 157 | 157 | " |
| **Merkez kaza** | | | | | | |
| Ahanda | Rum | 24 | 24 | 24 | 18 | |
| İstirkiya | Rum | 59 | 50 | 71 | 57 | " |
| Karziya | Rum | 80 | 77 | 81 | 78 | " |
| Mersin | Rum | 75 | 73 | 77 | 90 | " |
| Kalerya | Rum | 66 | 48 | 63 | 38 | " |
| Çaşura | Rum | 31 | 30 | 32 | 32 | " |
| Fiz | Rum | 75 | 71 | 95 | 84 | " |
| Visera | Rum | 22 | 22 | 27 | 24 | " |
| Asoli | Rum | 62 | 62 | 58 | | |
| Kalenima | Rum | 69 | 63 | 78 | 60 | " |
| Bodamiya | Rum | 23 | 28 | 29 | 30 | " |
| Ayagorgor Nahiyesi | | | | | | |

41 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında..., s.*. 179.
42 Bostan, *a.g.e.,* s.118- 120.
43 Fethi Gedikli, "1847 Tarihinde Akçaabad'ın Nüfusu: Kaza-i Akçaabad Der Liva-i Trabzon Ber Muceb-i Tahrir-i Cedid, Sene: 64, *Akçaabat Yazıları*, 2, İstanbul 2010, s. 56.
44 *BOA*, Nfs. d. Nu. 1129: H. 29.12.1251.
45 1835 ve 1842 verileri: Akçaabat *Kazası (Akçaabad Vakfıkebir Nüfus Kütüğü (1835-1845),* Yay. Haz. Ali Mesut Birinci, Mustafa Çakıcı, Zehra Topal, İstanbul 2012, s. 42-43.
46 *BOA*, Nfs. d. Nu. 1129: H. 29.12.1251.
47 *Akçaabat Kazası (Akçaabad Vakfıkebir Nüfus Kütüğü),* s. 42- 43.
48 Gedikli, *a.g.m.,* s. 56.
49 Askerlik bedeli ödeyenlerin sayısı.

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Soğuksu | Rum | 96 | 96 | 98 | | |
| Kisarna | Rum | 119 | 117 | 132 | 120 | “ |
| Zangarya | Rum | 41 | 37 | 43 | 49 | |
| Mahmad | Rum | 15 | 15 | 16 | 13 | “ |
| Argalya | Rum | 105 | 92 | 90 | 73 | “ |
| Ağrit | Rum | 73 | 63 | 71 | 92 | “ |
| Holamana | Rum | 102 | 99 | 92 | 85 | “ |
| Manlavit (Mağlavit) | Rum | 4 | 4 | 4 | | |
| Karlık | Rum | 38 | 38 | 39 | 50 | “ |
| Kireçhane ve Çukurçayır | Rum | 206 | 203 | 220 | 189 | “ |
| Çukurçayır | Rum | 12 | 12 | 11 | | “ |
| Kalcıya | Rum | 12 | 12 | 23 | 21 | “ |
| İle | Rum | 24 | | 30 | | “ |
| Divranos | Rum | | | | 32 | “ |
| Hadik | Rum | | | | 41 | |
| Bolita | Rum | | | | 96 | “ |
| Toplam | | 1.780 | | 1.842 | | |
| Serasor | | | | | | “ |
| Cankariya | | | | | | “ |
| Mayer | | | | | | “ |
| Haraka | | | | | | “ |
| Frankali | | | | | | “ |
| Cavana | | | | | | “ |
| Şumerya | | | | | | “ |
| Kanlika | | | | | | “ |

Akçabaat kazası vilayetin sair yerlerine göre tarım alanı itibarıyla daha verimli ve ailelerin geçimini temin edebilecek mahiyettedir. Bununla beraber ailelerin yetişkin erkekleri geçimlerini temin etmek amacıyla gurbete gitmekteydiler. 1847 tarihli tahrire göre Rum nüfus kazanın merkezi Polathane kasabasının yanı sıra 23 köyünde meskundu. Rum ailelerin hane fert sayısı 5.2 kişidir. Gurbetçilerin kazanın Rum nüfusuna oranı %15.91’dir. Bunun da çoğunluğunu Polathane kasabası erkek nüfusu oluşturmaktaydı. Kasabanın dışında 11 köy gurbetçi çıkarmıştır. Nüfus yoklama defterlerinden gurbetçilerin mesleklerini ve gittikleri yerleri tespit etme imkânı bulabilmekteyiz. Gurbetçiler daha ziyade Sinop, Kırım ve İstanbul’a gitmekteydi. Gurbetçilerin kahir ekseriyetinin İstanbul’a gittikleri anlaşılmaktadır. Meslekleri tüccar, silah taciri, terzi, halaç, berber, kayıkçı şeklinde sıralanmaktadır[50]. 1840 tarihli nüfus defterine göre İstanbul'da bulunan Akçaabatlı Rum vergi mükelleflerinin yerleşme alanı, meslek dağılışı ve fert sayıları 8 numaralı tabloda gösterilmiştir[51]. Akçaabat ahalisinden Kafkasya ve Rusya’ya gurbete gidenler de

[50] *BOA*, Nfs. d. Nu. 13413 (H. 1255); Nfs. d. Nu. 13415.
[51] *BOA*, Nfs. d. Nu. 7104 ( H. 1256).

vardı. Sohum, Kafkasya ve havalisine giden Akçaabatlı Rumlar beraberlerinde tütün fidelerini de götürmüşlerdir. Belirtmek gerekirse gurbetçi Osmanlı amelesi genel savaş sonrası geri dönüşlerinde Rusya'da ektikleri tütünlerden elde ettikleri tohumları da getirdiler ve Akçaabat'ta ektiler. Bu ise Akçaabat tütününün kalitesini düşürdü[52]. Zeytin sahilin önemli bir ürünüydü. 1886'da Akçaabat sahillerinde 120 bin zeytin ağacı vardı. Bu ağaçlar Rus işgali döneminde tahrip edildi. Mübadele ile metruk zeytinlikler muhafaza edilemedi. Müslümanlar kurumaya başlayan ağaçları kestiler. Böylece zeytinlikler yok oldu[53].

Tablo.8: İstanbul'daki Akçaabatlı Rum Esnaf ve Zanaatkar (1840).

| **Yerleşme** | **Meslek** | **Kişi Sayısı** |
|---|---|---|
| Polathane kasabası | Kayıkçı, berber ustası, abacı, terzi, yemenici, Halaç, berber kalfası | 40 |
| Galinoz | Kayıkçı, terzi, Halaç, abacı, berber | 28 |
| Holamana | | 3 |
| Kisarna | | 7 |
| İstirkiya | Halaç, sefine taifesi, kazgancı, terzi | 30 |
| Mersin | Terzi, kayıkçı | 21 |
| Kireçhane ve Çukurçayır | Halaç, Kalaycı, abacı | 24 |
| Soğuksu | | 4 |

1869-1870 tarihlerinde Akçaabat nahiyesinin Rum erkek nüfusu 2.433 kişiydi[54]. 1876 salnamesine göre Akçaabat'ın 32 yerleşmesinde Rum nüfus yaşamaktaydı[55]. Bunun 8'inde Rum, Ermeni ve Müslim bir arada ikamet etmekteydi. Diğerlerinde Rumlar Müslümanlarla birlikte yaşamaktaydılar. 1880'de ise kaza dahilinde 1.362'i Ermeni ve 2.536'sı Rum olmak üzere toplam 3.898 gayrimüslim nüfus mevcuttu[56]. 1881-1893 nüfus sayımlarına göre kaza dahilindeki Rum nüfusu 1.838'i kadın ve 1.997'si erkek olmak üzere toplam 3.835 kişidir. 1914'te Rum nüfus 6.561'e çıkmıştır[57].

Kazanın merkezi Pulathane kasabası Türk hâkimiyeti öncesi kurulmuş bir yerleşmedir. Bu yerleşme Akçaabat ismiyle de isimlendirilmiştir. Akçaabat, Rus işgali döneminde Dürbinar, Orta mahalle ve Nefsipulathane mahallelerinden oluşuyordu. Bölgeyi 1796'da veba salgını etkilemişti. Çevredeki köylerden İspanabol köyü bu salgından olumsuz etkilenmiş ve hane sayısı 34 den 3'e

---

52 Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011, s. 33, 255.
53 Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 38.
54 *Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286*, s. 64, 65.
55 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 251-257.
56 *BOA*, Y. Prk. Um. Nu. 2/40.
57 Karpat, *a.g.e.*, s. 178, 218.

inmiştir. Bunun üzerine 1829 yılında bir köy halinde idare edilemeyeceği gerekçesiyle Dürbinar mahallesine ilhak olundu. Kıranba, Çolaklı, Bodamiya ve Lazlar, Nefs-i Pulathane dahilindeydi. Dürbinar mahallesi ise Kozakiya, İspanabol, Zorasa, Yaylacık, Kireçhane, Harmancık, Dere (Yemen), Ayliya ve Abeda isimli semt veya mevkilerden oluşuyordu. Kasabada 1880'de belediye teşkilatı kuruldu. Mart 1885'de kaza merkezi oldu, iskele, millet bahçesi ve gazhane inşa edildi. Bu kurumlar işgal döneminde tahrip edildi[58].

### *1.3. Of Kazası*

15 yüzyılda Of kazasındaki nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturuyordu. Gayrimüslimlerin kazanın nüfusundaki payları gittikçe düşmüştür. 1486-1583 yılları arasında Müslim nüfus %1230 oranında artmıştır. Gayrimüslim nüfus ise aynı yıllar arasında ancak % 4.07 oranında yükselmiştir. Müslüman nüfusun artışında veya gayrimüslim nüfusun azalışında ihtida vakaları hayli sınırlı kalmıştır. Müslüman nüfusun artışında içe iskân oldukça etkilidir. 1681 kayıtlarına göre Hıristiyan nüfus sayı itibarıyla Müslüman nüfusun gerisine düşmüştür. Gayrimüslim nüfus 1583-1618 yılları arasında %536 azalmıştır. Celali hadiseleri bu azalışta oldukça etkilidir. Ayrıca kıtlık ve askerilerin baskıları firari sayısını arttırmıştır. Halk Osmanlı bürokratının tanımlamasıyla perakende olmuştur[59].

1486-1583 de Of'taki gayrimüslim nüfus, 13.091'den 14.095'e çıkmıştır[60]. 16. yüzyılın ilk yarısında Of'tan Nefs-i Canca, Giresun, Tirebolu ve Görele'ye 16 hane Hıristiyan göç etmiştir[61]. 17. yüzyılda kaza dahilinde 69'u mükellef, biri muaf olmak üzere toplam 70 avarızhane mevcuttur[62]. Of kazası dahilindeki Hıristiyan nüfus 16. yüzyılın son çeyreğinden 17. asrın ilk çeyreğine kadar yaklaşık 40 yıllık dönemde 1.819 haneden 441 nefere düşerek yaklaşık %85 nispetinde azalmıştır. Bu azalışın sebebi mevcut çalışmalarda askerilerin sivillere baskısı, Celali eşkıyasının gasp ve yağması ve Kazak saldırıları şeklinde sıralanmıştır. Of kazasında gayrimüslim nüfusun azalış hızı 17. yüzyılın ortalarına doğru arttı. 17. yüzyıl ortalarında Of'un 14 köyünde gayrimüslim nüfus yaşıyordu. Kazanın merkezi Of, 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan bir kasabadır[63]. Gayrimüslimler 19.yüzyılda Of'un sadece sekiz köyünde ikamet etmekteydiler[64]. Söz konusu köylerde genellikle Müslümanlarla

---

58 Lermioğlu, *a.g.e.,* s. 52-68, 161.

59 Bostan, "15- 16. Yüzyıllarda Of Kazası", *Başlangıçtan Günümüze Her Yönüyle Of*, Trabzon 2016, s. 53, 57, 61, 67, 68.

60 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...*, s. 207.

61 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...*, s. 120, 118.

62 Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz..." s.132.

63 Kenan İnan, *17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisat Hayat*, Trabzon 2013, s. 312. Of kasabasının kuruluşu hakkında bk. Feridun Emecen, "Of Kasabasının Çıkışı Üzerine Notlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1/1, Trabzon 2006, s. 45- 54.

64 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 263.

birlikte yaşamaktaydılar[65]. Of kazası dahilindeki köylerde 1870'de 358, 1880'de 432 Rum erkek vardı[66].

Of ahalisi her sene Kafkasya ile Rusya'nın güney eyaletlerine, Romanya'ya ve Osmanlı coğrafyasındaki birçok şehre çalışmak amacıyla gitmekteydiler. Kasaba halkı kuyumculuk, bakırcılık, saatçilik ve sair zanaatkarlıkla meşguldüler[67].

Tablo.9: Of Kazası Dahilinde Rum Nüfusun Sakin Bulunduğu Yerleşmeler

| Köy | Rum | Müs. | Köy | Rum | Müs. |
|---|---|---|---|---|---|
| Halt | " | " | Zisino | " | " |
| Kuruç | " | " | Zurel | | |
| Yiğa | " | " | Kırinda | | |
| Konta | " | " | Çalek | " | " |

1881-1893 verilerine göre kaza dahilindeki yerleşmelerde 351 kadın ve 446'sı erkek olmak üzere toplam 797 Rum yaşamaktaydı. Bu rakam 1914'de 1.819'a çıktı[68].

### *1.4. Sürmene Kazası*

Sürmene kazasının merkezi birçok kez değiştirilmiştir. 1458'de Sürmene'nin merkezi Halanik köyünün sahil kesimine taşınmıştı. Burada 1583'te bir nahiyenin teşkil edildiği anlaşılmaktadır.1838-1840 yılları arası merkez Araklı Burnu'ndaki Konakönü'ne taşındı. Sürmene'nin statüsü 1873 yılında kazaya tahvil edildi. Kazanın merkezi 1915 yılında Humurgan köyüne taşındı. Kayıtlara göre Humurgan 1583'de Zahura köyünün bir mahallesi konumundaydı[69].

1486-1583 yılları arasında Sürmene'deki gayrimüslim nüfus 870'den 1.045 kişiye çıkmıştır[70]. 1515 ve 1554 yıllarında Sürmene'den Giresun, Tirebolu ve nefs-i Canca'ya 15 hanede 76 Hıristiyan gidip yerleşmiştir[71]. 17. yüzyılda 242'si mükellef, 43'ü muaf olmak üzere kaza dahilinde 285 avarızhane mevcuttu[72].

19. Yüzyılda Sürmene'de 13 köyde Rum nüfus yaşamaktaydı. Söz konusu köylerde genellikle Müslümanlarla birlikte yaşamaktaydılar. Ancak mahallelerde iç içe mi yoksa ayrı ayrı mı yerleşmiş oldukları kaynaklardaki verilerden anlaşılmamaktadır. 1876'da Humurgan, Zaruha ve Gölonsa köyleri

---

65 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322*.

66 *Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286*, s. 64 65; BOA, Y.Prk.Um. Nu. 2 /40.

67 *Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi1322*, s. 140.

68 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003. s.178, 218.

69 *Sürmene Nüfus Defteri (1834) (Sürmene, Araklı, Köprübaşı),* Yay. Haz. Dündar Alikılıç-Emrullah Alemdar-Salih Sancak, İstanbul 2013.

70 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında*...., s.195.

71 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında*..., s.118, 120

72 Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar...", s.132.

birleştirilerek Sürmene belediyesi kuruldu. Kasabadaki Rumlar terzilik, demircilik ve bakırcılık ile meşguldüler. Sürmeneli zanaatkarlar Hopa, Arhavi ve Viçe kasabalarına gurbetçiliğe gidiyorlardı[73].

Sürmene ahalisi geçimlerini ziraat, denizcilik ve gurbetçilikle sağlıyordu. Kayıkçı, marangoz, dülger, katırcı, kunduracı, demirci, bakırcı esnafının yanı sıra kaşık, çatal, bıçak işleme zanaatıyla uğraşanlar da vardı. Kafkasya, Kırım ve Karadeniz sahilinde bulunan diğer yerleşmelere gidenler de pek çoktu[74].

Tablo.10: Sürmene Kazasının Gayrimüslim Nüfusu[75]

| | 1849- 1850 | | 1876 | | | 1849- 1850 | | 1876 | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Köy | Nüfus | | Rum | Müs | Köy | Nüfus | | Rum | Müs |
| Mahtela | | | “ | “ | Gölansaiislami | | | “ | “ |
| Pervane | 31 | Ermeni | “ | “ | Gölansairumi | | | “ | “ |
| Halanikirumi | 51 | Rum | “ | “ | Aho | 510 | Rum | 1 | “ |
| Humurganirumi | 299 | Rum | “ | “ | Zida | | | | “ |
| Zikor/ Zikoli??? | | | gm | “ | Karakanzi | | | “ | “ |
| Meksize | | | gm | | Mazanla | 25 | Rum | | |
| Kumanit | 14 | Rum | | | | | | | |

Kaza dahilinde 1870'de 1.824, 1880'de 1.768 erkek Rum nüfus vardı[76]. Kazanın Rum nüfusu 1881- 1893 sayımına göre 2.339’u kadın ve 2.624’ü erkek olmak üzere toplam 4.963kişiydi[77].

### *1.5. Maçka Kazası*

Merkez sancak dahilinde Rum nüfusun en yoğun olduğu bölge Maçka’dır. Maçka idari açıdan Osmanlı döneminde nahiye ve kaza statüsüne sahipti. Maçka’nın idari statüsü 1461-1585 yılları arası nahiye; 1585-1728 yılları arası kazadır. Muhtemelen Gümüşhane sancağı dahilindeki maden ocaklarının emek ihtiyacını karşılamak üzere 1728’de Gümüşhane’ye bağlandı. Tanzimat döneminde taşrada gerçekleştirilen idari reformlar çerçevesinde Maçka eskiden olduğu gibi tekrar Trabzon merkeze bağlandı. Aslında bu tarihlerde maden ocakları kapanmaya başladığından emek ve ameleye de ihtiyaç kalmamıştı. Netice itibarıyla 1851-1908 yılları arası Trabzon’a tabi nahiyedir. 1908’de kaza yapıldı. Bu statüsü Cumhuriyet döneminde de devam etti[78].

---

73 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322*.

74 *Tarihli Vilayeti Salnamesi 1322*, s. 142.

75 *BOA*, Nfs. d. Nu. 1163 (H. 1266), Nfs. d. Nu. 1148 (H. 1258); Nfs. d. Nu. 13304, 13307, 13311

76 *Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286*, s. 64 65; *BOA*, Y.Prk.Um. Nu. 2/40.

77 Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 178, 218.

78 Hanefi Bostan, “15-19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 1, Ankara 2009, s.192-193.

1486'da Maçka'ya tabi 50 köyde 9.223 Rum sakindi[79]. Bu rakam 1583'de 13.315 kişiye çıkacaktır. 1486- 1583 yılları arasında Maçka'nın köy sayısı 42 ila 55 arasında değişmekte olup 1683'de 42'ye kadar gerilemiştir. 1486'da mevcut nüfusun %90'ı Hıristiyan, %10'u Müslim iken bir asır sonra bu oran %85'i Hıristiyan, %15'i Müslim şeklindeydi. Celali dönemi sonrası mevcut nüfusun %57'si Müslim, %43'ü Hıristiyan'dır.

17. yüzyılın sonlarında Maçka kazası dahilindeki 42 köyde 119'u mükellef ve 234'ü muaf olmak üzere toplam 353 Hıristiyan avarızhane mevcuttu. Avarız vergisinden muaf tutulanlar derbentçi ve köprücüdür. Bunlar İpek Yolu'nun ulaşıma açık tutulması ile görevlendirilmişlerdi[80].

1835 sayımına göre kazanın 22 köyünde 4.463 Rum ve 60 Ermeni vardı. 1842-1845'de Maçka kazasında toplam 40 köy bulunmaktaydı. Bunun onbeşinde Müslim ve gayrimüslim birlikte yaşamaktaydı. 11'inde ise sadece gayrimüslim ahali bulunmaktaydı. Rum erkek nüfusu 4.922 kişiydi. 1849 yılına ait nüfus kayıtlarına göre kaza dahilinde 37 köy ve bu köylere tabi 25 mahalle vardı. Bu yerleşmelerde toplam 4.987 gayrimüslim erkek mevcuttu. Bunun 271'i kaza dışında ticaret yaparak geçimini temin ediyordu[81]. Bu nüfusun %32'si (1.599 kişi) genç, %36.5'i (1.741 kişi) çocuk, %26'sı (1.303 kişi) yaşlı,%5.5'i (271 kişi) ise gurbetçi idi[82].

1876'da 41 köyde 5.973, 1897'de 6.307 Rum erkek mevcuttu. Rumlar bu köylerden 21'inde Müslüman, üçünde Müslim ve Ermeni, birinde ise Ermenilerle birlikte ikamet etmekteydiler. Maçka nahiyesinin Rum nüfusu Hicri 1305 tarihli vilayet salnamesine göre kadın ve erkek olmak üzere 12.894 kişiydi. 1895-1903 yılları arasında ise 12.870 (6.820 erkek, 6.045 kadın) ile 15.863 (8.008 kadın, 7855 erkek)[83] kişi arasında değişmekteydi.

Tablo.11: Maçka Kazası Köylerindeki Rum Nüfusu

| **Köyler** | **1486**[84] | **1683 Hane**[85] | **1835**[86] | **1258-1261**[87] | **1876**[88] |
|---|---|---|---|---|---|
| Ağursa | 90 | 6 | 150 | 74 hane | 170 |
| Anbela | 72 | | | | |
| Armenos (Galyan'ınmah.) | | | 639 | | 92 |
| Başmaçuka | 124 | 24 | | | |

79 Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 192-193.
80 Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 201.
81 Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 193-216.
82 Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 209-213.
83 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322*, s. 165.
84 Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 209-213.
85 Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 209-213.
86 *BOA*, Nfs. d. Nu. 1100 (H. 1251).
87 *BOA*, Nfs. d. Nu. 1101 (29.1.1251); 1103 (29.12.1261)
88 *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1876*; Adnan Durmuş, *Maçka Nüfus Defteri 1835*, Trabzon 2016, s. 265- 266.

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| Bogaç | | 5 | | | |
| Bondila | | | 461 | 531 | 926 |
| Canbur / Canboz | | 58 | 132 | 158 | 130 |
| CibanosHristiyan Kuşçu | | | | 111 | 744 |
| Cankar / Çankoz | | | | | 43 |
| Çali | 159 | 2 | | | |
| Davari / Zavari | 15 | | | | |
| Dirane | 99 | 3 | | 65 | |
| Diron | 55 | 5 | | | |
| Çikanoz | | | | | 5 |
| Eskalit | 25 | | | | |
| Evlaniye | 361 | 15 | | | |
| Fandak | | | | | 56 |
| Galyane | 778 | 40 | 250 | 925 | 238 |
| Gozari / Hozari | 357 | 6 | | | |
| Hacevara | 350 | 14 | 341 | 59 | 18 |
| Hadiye | | 3 | | | |
| Hakoz / Havroz | 94 | | | | |
| Haldiyan | 60 | | | | |
| Hamsiköy (Hapsi) | 31 | 27 | | 370 | 502 |
| Haviya /Kanavura | 19 | | | | |
| Hamurya | 149 | 15 | 106 | 277 | 473 |
| Hortokob-ı bala | 917 | 13 | | 221 | 194 |
| Hortokob-ı vasat | | | | | 132 |
| Hortokob-ı edna | | | | | 41 |
| İlaksa | 320 | 14 | | | 8 |
| İsbela Hristiyan | 216 | 17 | 106 | 108 | 155 |
| İsbala | | | | | |
| İskobiya | 35 | 3 | 67 | 52 | 71 |
| İskoki | 25 | 9 | | | |
| İstela | 24 | | | | 26 |
| İstiloko | 201 | | | | |
| Kapuköy (Zuza) | 374 | 8 | 290 | 278 | 478 |
| Katoli | 40 | 24 | | | |
| Kıransa | 5 | | | | |
| Kilat | | | | | 75 |
| Kodila | | | | | 64 |
| Konaka | | | | 211 | 194 |
| Kong | 39 | 10 | | | |
| Kosorola | | 4 | | | |
| Kospidiyos | 202 | 7 | 308 | 311 | 392 |
| Kostere | | | | 26 | 62 |
| Kozma /Zanoy | | | 150 | | 158 |
| Kudala | | | 119 | | 106 |
| Kudula | | | | 171 | 123 |
| Kusera | 54 | | | | |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| Larhan | 62 | 8 | 246 | 250 | 325 |
| Livera | | 16 | | | |
| Lolongena | | | | | 24 |
| Mandıranoy (Zaranos?) | 69 | 10 | | 52 | 150 |
| Melanlı | | | | | 68 |
| Mendandoz | | | | | 73 |
| Mesehor Hristiyan | | | | | 33 |
| Mesarya | 485 | 7 | | | |
| Mozando | 105 | | | | |
| Mudanyo | 109 | | | | |
| Mulaka | | 8 | | | |
| Murli | 116 | | | | |
| Nuhetsa | 131 | | | | |
| Olasa Hıristiyan | 380 | 16 | | 175 | 205 |
| Paparza | | | 35 | 61 | 55 |
| Pırastiyos | 117 | | | | 2 |
| Sahnoy | 40 | | | | |
| Sanota / Sanuta | | | | | 98 |
| Savri | 268 | | | 62 | |
| Semaruksa | 617 | 5 | | | |
| Siganay | 96 | 4 | | | |
| Şira | 500 | 4 | | | |
| Terastano | 87 | 8 | | | |
| Valena | | | | | 2010 |
| Varyan | 20 | | | | |
| Zanha | 255 | 6 | 256 | 107 | 162 |
| ZanoyHristiyaniZanoy-ı Kozma | 228 | 6 | | 197 | 64 |
| Zanoy (Sanoy) | | | | 62 | |
| Zurha | | 6 | 95 | | 115 |
| Zavlarkonaki | 118 | | | 69 | |
| Zurha | 102 | 6 | | 102 | 116 |
| Manastırlar | | | 56 | 32 | |

Yukarıda verilen istatistiklerden de anlaşılacağı üzere tarihi süreç içerisinde meydana gelen nüfus hareketleri sonucu Maçka'nın sınırları dahilindeki yerleşme sayısı ve nüfusu değişkenlik göstermiştir. Nahiye veya kaza dahilindeki yerleşmeler idari açıdan daha ziyade nüfusunun büyüklüğüne göre köy veya mahalle olarak işlem görmüştür. Bu nedenle fiziki olarak uzak bir yerleşme, kendine en yakın köye mahalle olarak bağlanabilmiştir. Bu konuda bir örnek vermekle yetineceğiz. 1912 yılı kayıtlarına göre Hortokop, Kilan köyünün mahallesi durumundadır. Hortokopluların ifadesine göre iki yerleşme arasında bir dere mevcuttu. Ancak Hortokop sakinlerinin verdikleri dilekçeye göre mahallenin aslında fiziki olarak Kilan köyü ile bir bağlantısı olmayıp köye bir saat mesafededir. Bu nedenle Hortokop sakinleri mahallelerinin Kilan'dan ayrılarak müstakil hale dönüştürülmesini; imam, muhtar ve ihtiyar heyetinin

seçilip tayin edilmesini istiyorlardı[89]. Yine köylünün ifadesine göre Hortokop mahallesi 60 haneydi. Mahallenin nüfus ve tapu işlemleri ayrı yürütülüyordu. İbadetlerini Canburlansa köyünün camisinde gerçekleştiriyorlardı. Bu tarihlerde Hortokoplular bir cami inşa etmeyi de planlamışlardı. Sadece nikah işlemleri için Kilat muhtarlığına gidiyorlardı[90]. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere müstakil statüdeki köyler nüfusu azaldığında idari açıdan başka bir köyün mahallesi olarak kayıt altına alınabilmiştir. Öte yandan idari birimin sınırları da zamanla genişletilebilmiş veya daraltılabilmiştir. Örneğin 1830-1832 yıllarında Livera, Mesarya Hoşoğlan, Meserya Mesih, Guzari, Mezeler, Kartel ve Meserya-i Ali Çeli isimli yedi köy Maçka'dan alınıp Trabzon'a bağlandı[91]. 1915 yılında ise Livera, Gozni, Hozari, Ecela, Ohsa, Limli, Nuhasna, İslam ve Rum İzafe, köyleri Maçka kazasına bağlandı. Cevizlik kasabası ise 8 Nisan 1915 tarihli irade ile[92] kazanın merkezi yapıldı.

Maçkalıların geçim kaynaklarını hayvancılık, tarım, gurbetçilik, maden işçiliği, terzilik, kalaycılık, hallaçlık, bakırcılık, tütüncülük, rençberlik şeklinde sıralayabiliriz. Yağı, peyniri, keteni meşhurdur. Rumlar arasında bakırcılık zanaati bir hayli gelişmişti[93]. 15 ve 16. yüzyıllarda Maçka'dan çalışmak amacıyla Gümüşhane ve Niğde'deki maden ocaklarına gidenler olmuştur. Örneğin 1554'de Maçka'dan nefs-i Canca'ya 50 hanede toplam 257 kişi gidip yerleşmiştir[94]. Keza bu dönemde Konya, Trabzon ve İstanbul'a gidenlere de tesadüf edilmekteydi. 1610-1613 yılları arasında eşkıya saldırısı sonucu bölge halkı perakende oldu. Maçka ve havalisini terk edenler Filibe, Ahyolu, Varna ve Edirne'ye kadar ulaşabilmiş ve buralara yerleşmişlerdi. 1828-1829 yıllarında ise Ruslar Gümüşhane sancağı dahilinden iki bin madenci ailesini Rusya'ya göçürecektir[95].Maçkalı ahali tütün ticareti veya sair alanda çalışmak amacıyla Yalta, Kırım, Sivastopol, Sünne, Anapa ve Varna'ya gidebilmiştir[96].

Rusya'da bulunan Maçkalıların bir kısmı da kamu yatırımlarında istihdam imkânı bulmuştur. Örneğin: 23 Temmuz 1855 tarihli Trabzon vilayeti takririne göre Rus sahillerinde projelendirilen yol inşaatındaki ameleye oldukça iyi bir yevmiye ödenmekte olduğu şayiası üzerine Yomra, Vakfısagir, Maçka ve Gümüşhane mülhakatından Santa, Torul, Kurum kazası gayrimüslim ahalisinden bazıları posta vapurları ile Kemhal isimli iskeleye ulaşmaya çalışmışlardır[97].

---

89 *BOA*, Dh. İd, Nu. 188/1: Trabzon Vilayetine (9 Temmuz 1329).

90 *BOA*, Dh. İd. Nu. 188/ 1: Köylülerin Müşterek İstidası.

91 Necmi Bulakçıbaşı, *H.1245-1247 (1830- 1832) Tarihli 1960 Numaralı Trabzon Şeriye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2018, s. 453.

92 BOA, Dh. İ. Um. Nu. 45 /13: Trabzon Vilayetine 30 Mart 1331.

93 P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819),* Tercüman. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 40.

94 Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...,* s. 118, 120.

95 Bostan, " 15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus...", s. 209- 213.

96 *BOA*, Nfs. d. Nu. 12806; BOA, Dh. Mkti, Nu. 2202 /114; Hr. Th. Nu. Nu. 226/ 64; Hr. Uhm. Nu. 242/53; 261/40; 268 / 45; 271/18; 271/75; 288/20; 285/58; 271/18.

97 *BOA*, Hr. Mkt. Nu. 378/ 36: 8.11. 1277.

Bazı Maçkalılar 19. yüzyılın ilk yarısında bakırcılık, terzilik, kalaycılık, hallaclık, abacılık, rençperlik ve ticaret yapmak üzere İstanbul'a gitmişlerdi. Kalaycı esnafından olanlar ise Bolu, Eğri, Çerkes, Gerede, Gölpazarı, Adapazarı ve Boyabat'a gurbete gitmişlerdir. Nüfus defterlerinden kalaycılık yapmak üzere Maçkalıların Kastamonu, Adapazarı, Taşköprü, Bolu, Karaman, İstanbul, Çerkeş, Bursa, Safranbolu, Tosya, Eflak ve Gerede'ye gittiklerini tespit edebilmekteyiz. 1845'de Maçkalı 47 kişi kalaycı, abacı, madenci, gemici, papuççu, terzi, halaç olarak Kırım, İstanbul ve Karaman'a gitmiştir. İstanbul'da ise 66 Maçkalı kazancı tespit edebilmekteyiz. Tütüncülük ve rençperlik için de Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey sahillerine gidenler vardı[98]. Trabzon'daki Rus ve Yunan konsolosları ise ahaliyi göç etmeye teşvik ediyorlardı. Terk-i diyar yöntemiyle göç edenlerin yol masraflarının karşılanacağını vaat ediyorlardı[99].

1912 yılı itibarı ile Maçka kazasının nüfusu 36.313 kişidir. Bunun 11.123'ü Müslim, 19.190'ı gayrimüslim idi. Müslüman nüfusun kaza nüfusundaki payı %30.63'e düşmüştü. Oysa yukarıdaki istatistiklerden de anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın sonlarında Müslümanların genel nüfus içerisindeki payı 2/3 idi. 1914 sayımına göre Maçka kazası dahilindeki Rum nüfusu 19.575'e yükselmiştir[100].

Rum nüfusun çoğalma sebeplerinden birisi irtidat ve tanassur vakalarındaki artıştır. Şakir Şevket *Trabzon Tarihi* isimli eserinde "*Beraber okula gittikleri, camide namaz kıldıkları Ahmed ve Hasan'a, Ragıp Paşa'nın valiliği döneminde Nikola ve Yorgi denmeye başladı"* diye yazmaktaydı[101]. Aynı durumu 1912'de Trabzon belediye tabipliğini yapan ve Maçka'nın sağlık durumunu teftişe çıkan Trabzon belediye tabibi "*Hamsiköy'de adı Kosti, baba adı Ahmet. Buradaki ekseriyetin adı Petro, Nikola; babalarının ismi ise Ali, Veli*" şeklinde dile getirmekteydi. Belediye tabibine göre Rum papas ve münevveratı köylülerin cehaletinden istifade ederek bölgedeki Müslümanların %60'ını irtidat edebilmişti[102]. 1817-1819 'da bölgeyi gezen Bjikyan, söz konusu topluluğu *Gromtsi* diye isimlendirmektedir. Onun ifadesiyle bu topluluk yarı Hıristiyan yarı Müslüman; kalben Hıristiyan, zahiren Müslüman'dı[103].

---

98 *BOA*, Mf. Mkt. Nu. 697/ 19: Babıaliye Maarif Nezaretinden 26 Şubat 1319; *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322*, s. 120-123.

99 *BOA*, Hr. Mkt. Nu. 637/54: 16 Nisan 1286.

100 Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 178, 218.

101 Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi İlk Türkçe Şehir Tarihi*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon 2001, s. 105-106; Berk Yılmaz, "Rus İşgalinde Maçka'da Yaşanan Hadiseler ve İşgalin Sözlü Kültür Ürünlerine Yansımaları", *Zamanın İzlerinde İşgal, Göç ve Muhacirlik*, Trabzon 2016, s. 219.

102 Mesut Çapa, *TBMM'nin Pontusçu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler, Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ankara 2007, s. 415.

103 Bijişkyan, *a.g.e.*,s. 59; Mehmet Bilgin, *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar* , İstanbul 2010, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 115.

İngiliz diplomatları bu gibileri *iki dinli* veya *kripto*[104] olarak tanımlıyordu. 1857 tarihli İngiliz konsolosluk raporlarına göre Hamsiköy, Bondica, Sersa, Larhani, Aursa, Zavera, Galiana, Kapıköy, Hacevera, Samaruksa ve Cavara'da Gümüşhane orjinli toplam 807 aile iki dinliydi. İki dinlilerin Gümüşhane sancağı dahilindeki sayıları 2.425 hane kadardı. Bunların çoğu Gümüşhane'nin Kurum köyünde ikamet etmekteydi. Kurum köyü Trabzon ve Erzurum arasında iki bin haneli bir köydü. İngiliz konsolosluğuna ait 1867 tarihli rapora göre bunların çoğu Rumdu. Geçmişte bu halk Rum olarak yaşadı. Rus propagandası sonrası Rum aileler Hıristiyanlıklarını ilan etmeye başladılar. Çoğu da Rus tabiiyetine geçti. Amaç askerlikten yırtmaktı. Bu kişilerin Müslim ve Hıristiyan kimliğini yansıtan iki ismi vardı. Bunlar imdadiye vergisine tabi olup askerlikten muaf tutulmaktaydılar. 1873 tarihli İngiliz raporlarına göre Hıristiyanlığı yaşayabilmek için Rusya'ya firar ediyorlardı[105].

Bu topluğa mensup olanlar kendi aralarında evleniyorlardı. Osmanlı bürokratları bunları buçuk *İslamiyet* olarak tanımlıyordu. Bu aileler İngiliz, Fransız ve Rus himayesine güvenerek Kırım Savaşı sonrası kendilerini Hıristiyan olarak tanımlamaya başladılar. Bu ailelerin Hıristiyanlığa geçiş talepleri 1856-1910 yılları arası sürmüş ve Fransa'nın diplomatik baskısı sonucu kabul edilmiştir[106].

İrtidadın artmasının sebeplerinden birisi misyonerlik faaliyetleridir. Bölgedeki metropolitlik, manastırlardaki keşişler, kiliselerdeki papazlar ve muhafazakar Rumların misyonerlik faaliyetleri irtidat vakalarını arttırmıştır. Maçka dahilindeki meskun Rumlar oldukça muhafazakardı. Bunda kaza dahilindeki Sümela, Vazelon ve Peristera isimli üç manastırın etkisi tartışmasızdır. Sümela'nın 15, Vazelon'un 20 ve Peristera'nın 11 köyü vardı[107]. En meşhuru Sümela (Meryemana) Manastırı idi. Bu manastırın kaza dahilinde çok geniş arazileri mevcuttu. Manastır yetkilileri bu arazileri daha fazla ücret ödedikleri Müslüman emeği kullanarak işlemeyi tercih ediyorlardı. Amaç, çalışmaya gelen Müslümanları Hıristiyanlığa meylettirmek ve ibadet vakitleri emekçi Müslümanların manastırları ziyaretlerini temin etmekti. Kimliğinden ve kültüründen bihaber Müslümanlar söz konusu telkinata karşı herhangi bir muhakeme yapamamakta ve adeta gayri ihtiyari olarak İslamiyeti terk ederek kendilerini Hıristiyanlığın avucuna bırakmaktaydılar. Meryemana Manastırı'nın

---

104 Trabzon'daki Stavriotiler, Krumlular, Kıbrıstaki Linobambakiler için bk. Halide Aslan, "Osmanlı Döneminde Trabzon'da İhtida ve Kriptoluk", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler,* 2, Trabzon 2016; Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 14; Ahmed Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. 8; İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları ", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 481-487; Aydın Özgören, "İki Din Taşıyan İstavriler ve Propaganda", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, (2019), s. 153- 174.

105 Bilgin, *a.g.t.*, s. 110.

106 Bilgin, *a.g.t.*, s. 117.

107 VitalCuinet, *La Turquied'Asie*, 1, Paris 1892, s. 7.

bulunduğu Kumpitiyus köylüleri arasında Müslüman bulunmuyordu. Vazelon Manastırı'nın bulunduğu Hamuryan köyünde ise az sayıda Müslüman kalmış idi. Çocuk sahibi olmak isteyen, şifa bulmak isteyen veya sadece ziyaret maksadıyla söz konusu manastırları bir hayli Müslüman ziyaret etmekteydi[108].

Tanassurda bölgedeki kilise adamları da etkilidir. Özellikle gurbetçi Rumların katkıları ile kaza dahilinde irili ufaklı 700'e yakın kilise ve şapel inşa edilmişti. Hatta bazı ailelerin kendilerine mahsus şapelleri bile vardı. Ayrıca hemen her köyde Rum cemaatine ait mektep vardı. Söz konusu kilise ve mektepler sayesinde kazanın Rum sakinleri Rumca ve Rum kültürüne sahiptiler. Belirtmek gerekirse söz konusu köylerdeki Müslümanlar cami ve sıbyan mektebi olmadığından kimliklerinden bihaber yaşıyorlardı. Bu nedenle misyonerlerin ve papazların çalışmaları sonucu irtidat edebiliyorlardı. Bu konuda tanzim edilen rapora göre tanassurun önünü almak için bu tür ziyaretler ve faaliyetler engellenmeli, bölge Müslümanları İslami bilgiyle donatılmalıydı.

Tanassurun sebepler dinden birisi de Müslüman erkeklerin askerlik yükümlülüğünden kurtulmak arzusuydu. Daha 1837'de çoğunluğu Rum olmak üzere ülke genelinden 1.491 kişi bahriyeli olarak askere alınmıştı. Bunun bin kişisi Canik ve Trabzon sancaklarının sahil kesiminden temin edilmişti. Her ne kadar 1847 yılında da bahriye yazımı kararlaştırıldı ise de Hıristiyanların tepkisi sebebiyle uygulama ertelendi. 1855'de Trabzon'a bağlı kaza ve köylerde yaşayan Müslüman ve Hıristiyan ahaliden asker toplandı. Hıristiyan tüccarlar dahi silahaltına alındı. Bu şekilde işe yaramaz 20 bin kişi toplandı[109].

Trabzonlu Hıristiyanlar diğerleri gibi ne pahasına olursa olsun bir yolunu bulup askere gitmemek için çeşitli yöntemlere başvurdular. 1851'de kura usulüyle Trabzon'dan asker yazımı yapılacağını öğrenen gayrimüslimler askerlikten *yırtmak* için Rus ve Yunan konsolosluklarından "patenta" adı verilen bir çeşit himaye belgesi alıp Rusya'ya gitmekteydiler. Örneğin Torul ve Maçka da 70-80 kişi Hicri 1273 tahriri (1856-1857) esnasında askerlikten kurtulmak maksadıyla zahiren Müslüman, batınen Hıristiyan olduklarını iddia edebilmişlerdir[110]. Tutuklanıp Trabzon'a sevkedilen söz konusu asker firarileri kovuşturmadan ve askerlik yükümlülüğünden kurtulabilmek adına tebdil-i din ederek Rus himayesine girdiklerini iddia ediyorlardı. Rus konsolosluğu bu gibilerin iddiaları doğrultusunda belge tanzim etmekten geri durmuyordu[111].

Trabzon, Yomra, Maçka, Dorul ve Gümüşhane'nin bazı köylerinde mütemekkin "*Rum mezhebine*" mensup ahali 1828-1829 yıllarında ihtida etmişti. Abdullah Saydam'ın çalışmasından da anlaşılacağı üzere Trabzon'da

---

[108] *BOA*, Mf. İbt. Nu. 412/40: Maçka Kaymakamlığının Trabzon Vilayetine gönderilen 22 Eylül 1328 tarihli yazısı.

[109] Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s. 41, 52, vd.

[110] *BOA*, Dh. Mkt. Nu. 2499 / 35: Adliye Nezareti Tezkiresi 31 Mayıs 1317.

[111] Örneğin Kars tarafında katırcılık yapan bir kişi askerlikten kurtulmak için pasaport alıp Kırım'a gitmiş. Bir süre orada kalıp daha sonra geri dönmüş. (13.8.1860) *BOA*, Hr. Sys. Nu. 1362/ 7.

ihtida vakaları hayli sınırlıdır[112]. Bu gibiler zorunlu askerlik yükümlülüğü karşısında askerlikten kurtulmak maksadıyla irtidat ettiklerini ilan eder oldular. Ama bununla yetinmeyip nüfus sayımlarında bu değişikliği sicillere de yansıtmaya başladılar. Neticede bu gibi şahısların hem Rumca ve hem Türkçe isimleri oldu. Resmi makamlara göre gayrimüslimlere tanınan askerlikten muafiyet tanassur edenlere de tanınırsa bu durum topluma kötü bir örnek olacaktı[113]. Bu gibi uygulamaların artmaması için Maçka ve Gümüşhane dahilinde kozmopolit köylerde cami ve mekteplerin devreye konarak kültürel eğitime ağırlık verilmesi ve tanassur edenlerin zamanı gelince askere alınmasına karar verildi[114].

Ahmet Faik Günday'ın tespitlerine göre Yomra, Tonya ve Şarlı'da da tanassur edenler olmuştu. Tanassur vakaları toplumsal çatışmaya da sebebiyet veriyordu. Ölen kişinin Müslümanlar İslam, Rumlar Ortodoks olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun üzerine gerçek durumu tespit için soruşturma açılmaktaydı. Yapılan kovuşturmada bazı kişiler resmî kayıtlarda Müslüman gözükürken, kendileri Ortodoks olduklarını iddia edebiliyorlardı. Özellikle Meşrutiyet döneminde irtidat vakaları arttı. İrtidat vakalarının görüldüğü köylerde cami ve Müslümanlara ait mektep bulunmuyordu. Buna mukabil Ortodoksların yaşadığı her köyde papaz ve kilise mevcuttu. Maçka Ortodoksluk âleminde Kudüs ve Aynaroz'dan sonra 3. mukaddes yerdi. Maçka müstakil metropolitlikti. Bunun kudsiyeti, havarilerden birinin oraya gittiği inancıydı. Çarlık Rusya'sı Maçka kilise ve manastırlarına sarf edilmek üzere her sene birkaç yüz bin ruble yardımda bulunurdu. Trabzon'un zengin Rumları da büyük paralar bahşe-diyorlardı. Netice itibarıyla Maçka Ortodoks kilisesi çok zengindi. Belirtmek gerekirse Osmanlı idaresi çözümü Maçka'nın idari statüsünü kazaya tahvil etmek, mülkiye mezunu bir kaymakam atamak, Müslümanların ikamet ettiği köylerde mektep ve cami açmakta buldu[115].

**2. Rus İşgali Dönemi**

Trabzon Türk hâkimiyetine geçtikten sonra Türkler ile Rumlar arasında günlük yaşamda hiç şüphesiz karşılıklı ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkilerin hangi boyutta gerçekleştiğini ortaya koyan kaynaklar ve çalışmalar bulunmamaktadır. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Müslümanlar ve gayrimüslimler klasik dönemde genel itibarıyla yasal bir zorunluluk olmamakla beraber ayrı yerleşmelerde ikamet etmekteydiler. Görece şehrin merkezlerinde bir araya gelmekteydiler. Tanzimat ile beraber mahallelerin toplumsal yapısı kozmopolit bir konuma dönmeye başlamıştır. Bu süreçte Rum, Ermeni ve Türkler

---

112 Abdullah Saydam, "Türk Toplumunda Cemaatler Arası İlişkiler ve İhtida Olayları: Trabzon Örneği (1794-1850)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 155 (Nisan 2005), s. 47- 72.

113 *BOA*, Y.Mtv. Nu. 209 / 89: Başkitabete Tezkire (25 Teşrinisani 1316)

114 *BOA*, Dh. Mkt. Nu. 656 / 25. 6 Şubat 1318 / 19 Nisan 1319).

115 Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul 2011, s.36.

yukarıdaki nüfus tablolarında da görüleceği üzere aynı yerleşmede bir arada yaşar oldular. Mahallenin toplumsal yapısı daha ziyade ailelerin ekonomik durumlarına göre şekillenir oldu. Mahallede ikamet edenler ne ölçüde bir birleriyle temas ediyorlardı. Bu soruların cevabını bilemiyoruz.

İki toplum arasındaki kaynaklara yansıyan ilk çekişme 1870'li yıllarda cereyan etmiştir. Rumlar Boztepe mevkiinde 13. yüzyılda bir kilise inşa etmişlerdi. Fetihle beraber bu saha meralık alana dahil edildi. Trabzonlu Rumlar her yıl belirli günde burada dini tören düzenlemekteydiler. Burada Sultan Orhan zamanında Trabzon'a geldiği kabul edilen Ahi Evren Dede adına bir mezar da bulunmaktaydı. Müslümanlar da yılda bir gün buraya çıkıp Kur'an-ı Kerim okumaktaydılar. Müslümanlar mezarın çevresini ağaçlandırmış ve bir su kuyusu açmışlardı. Gayrimüslimler bu tesisleri yıkınca Müslümanlar ile Rumlar arasında bir çatışma çıktı. Ancak olay büyümeden önlendi[116]. Bu olayın iki grup arasında genel bir ayrışıma sebebiyet verip vermediğini bilemiyoruz. Bilinen işgal döneminde Rusların propaganda amaçlı hazırladıkları dokümanter filmde Ahi Evren Camii önünde Türk sancağına el koyma hadisesini yansıtan görüntüye de yer verilmiş olmasıydı[117].

19. yüzyıldan itibaren Hıristiyan kimliğinin yanı sıra şehirdeki Rum cemaati ve misyonerlere ait mektepler vasıtasıyla Rumların sözde eski çağdaki Yunanlıların torunları oldukları inancı yeni nesillere aktarılmaya başlandı. Atina'dan gelen öğretmenlerden birisinin kaleme aldığı *Pontus ve Trabzon* isimli kitap, Trabzon Rumlarının kimlik algılarının değişiminde etkili oldu. Bu topluluğu Ruslar Ortodoks, Batılılar Yunan olarak tanımlamaktaydılar[118].

Trabzonlu Rumlara Yunan kimliği kazandırmak hususunda en önemli kurumlardan birisi Trabzon Rum Mektebi'ydi. Bu mektebin kurucusu 1690'da Eflak'a gidip Bükreş Akademisi'ni kurmuştu. Söz konusu mektep özellikle 19. yüzyılda Trabzon Rum kamuoyu için oldukça önemli faaliyetlerde bulundu. 1843'de Trabzon'un tepelerinde bir hayli görkemli bir bina inşa ettirildi. Aslında cemaatler 19. yüzyıldan itibaren birbirlerine olan üstünlüklerini toplumsal kimliklerinin sembolü olan azametli görünüme sahip binalar inşa ederek göstermekte sanki birbirleriyle yarışıyorlardı. Belki de bu sebeple diğer cemiyetler mektebin Rum cemaatini güçlü göstereceğine inandıkları bu binada faaliyet göstermesine muhalefet ettiler. Rum cemaati bu tepkilerin sürmesini arzu etmediği için sahilde yeni inşa edilen daha gösterişsiz bir binada eğitim öğretime başladı[119]. Genel savaşın arifesinde talebe sayısı 1800'ü bulmuştu. Mektebin yönetim ve muallimlerinin hedefi Rum kimliğini Yunan kimliğine

---

116 Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar),* Trabzon 2013, s. 165.

117 Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik,* Trabzon 2021, s.395; Melek Öksüz, "Trabzon'un Düşüşü" Adlı Dokümentar Film Işığında Trabzon'da Rus İşgalinin Düşündürdükleri 18 Nisan 1916, *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, s. 230.

118 Özgür Yılmaz, " Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri 19. Yüzyılında Trabzon Rumları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, 31, İstanbul 2008, s. 179.

119 Esra Özsüer, *Trabzon Rum Mektebi: Doğu'nun Deniz Feneri*, İstanbul 2019, s. 33- 40.

dönüştürmekti. Bu sayede Rum cemaati kendisini Osmanlı milletine ait bir unsur olmaktan çıkarıp Yunan devletinin bir ferdi gibi algılayacaktı. Bu kimlik bilincinin oluşumunda Atina'da eğitim gören ve bu mektepte çalışan Trabzonlu Rum eğitmenler oldukça faal ve etkiliydiler. Yine bunların öncülüğünde Trabzonlu Rumlar lakaplarındaki *oglou* (oğlu) ekini atıp *idis, adis, pulos* eklerini aldılar. Böylece Rum isimleri sözde Yunanlılaştırılıyordu[120].

Genel savaşa kadar iki toplum arasında kamuyu rahatsız edecek, devlet arşivlerine veya basına yansıyan bir çatışma söz konusu değildir. Bununla beraber 1821-1900 yılları arasında meydana gelen özellikle Mora ve Girit isyanları ile 1897 ve 1912-13 savaşları ülke genelinde Türklerle Rumların birbirinden uzaklaşmasını sağlayan olaylar olarak ortaya çıkıp gelişmiştir. Örneğin Trabzon kamuoyu 1821-1830 yılları arasında Mora'daki gelişmelerden ne kadar haberdardı ve bu olaylar Trabzon halkını ne şekilde etkiledi? Şimdilik bu soruların cevaplarını bilemiyoruz. Bildiğimiz Girit isyanı ve Müslümanların adadan kovulması Trabzon Rumlarınca olumlu karşılanmıştı[121]. Bununla beraber Trabzon Rumları 1890'lı yıllarda Ermenilerin gerçekleştirdikleri isyanda Türklerin yanında yer aldılar[122]. 1910 yılında Girit'in ilhakı kararı üzerine aralarında Trabzon'un da bulunduğu belli başlı limanlarda Babıali'nin muhalefetine rağmen Yunan gemilerine ve emtiasına karşı boykotaj uygulandı. Bu boykotaja Trabzon'daki kayıkçılar iştirak ettiler. Rum kökenli denizcilerin boykotajcıların arasında olup olmadığını bilemiyoruz. Belirtmek gerekirse Giresun limanında gayrimüslim kayıkçılar da bu boykotaja iştirak etmişlerdi[123]. Trablusgarp Savaşı esnasında Trabzon'da toplanan yardım kampanyalarına Rum esnaf ve zanaatkarlar, sağlık personeli kurumsal ve bireysel bazda iştirak ettiler. Söz konusu yardım kampanyasına katılımın siyaseten mi gönülden mi iştirak edildiğinin tespit edilmesi ise hemen hemen imkansız gibi görünmektedir[124]. Balkan savaşlarının sonuçları Trabzon'da teessürle karşılandı. Kamuoyunu yatıştırmak için yerel idarecilerin önderliğinde Müslim, gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın kanaat önderleri ile toplantılar tertip edildi. Bu arada Fener Patrikhanesi ve Rusların güdümündeki bazı Rumlar İttihat Terakki Cemiyeti üyelerinin Trabzonlu Rumlara baskı uyguladığını ve muhtemel bir katliamın icra edileceğini dile getiriyorlardı. İnandırıcı gözükmek için de şehir ve çevresinde

---

120 Özsüer, *a.g.e.,* s. 73-80.

121 Özgür Yılmaz, " Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri 19. Yüzyılında Trabzon Rumları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, 31, İstanbul 2008, s. 173.

122 Nedim İpek,"Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 31, Trabzon 2021, s.11- 40.

123 Ömer Fatih Başkan, *İttihat ve Terakki Dönemi Protestolar, Mitingler, Nümayişler ve Boykotlar (1908- 1918),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2019, s. 85, 89. Rıza Karagöz, "Osmanlı Devleti'nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8, İstanbul 2003, s. s. 45-74.

124 Melek Öksüz, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyetine Trabzon Vilayetinden Yardımlar,* Trabzon 2016.

Türkler ile Rumlar arasında meydana gelen bazı adli vakaları kanıt olarak göstermekteydiler[125].

Tartışılmaz olan Rus işgalinin iyi ilişkilerin bozulmasında dönüm noktasını oluşturduğu idi. Aslında Meşrutiyet döneminde canlanmaya başlayan pontusçuluk fikri Balkan savaşları sonrası güvenlik kuvvetleri ile Rumların çatışmasına dönüşmüş, genel savaşla birlikte bölgenin asayişini tehdit eder noktaya gelmişti. 27 Mayıs 1914'de Trabzon'da tutuklu Rumların Lazistan eşkıyası ile değiştirilmesi kararlaştırıldı. Aynı tarihlerde Rum esnafa karşı boykot başlatıldı. Rum dükkânlarından alışveriş yapanlar alenen tehdit edildi. Genel savaş ilan edilince Rumlar firar etti. Sahil güvenliğini sağlamak amacıyla Rum kayıkçılar sıkı takibe alındı. 12 Mart 1916'da Doğu Karadeniz Rumları iç bölgelere sevk edildiler. Kamacan Dağı, Deve Boynu, Kolaf Dağları, Zigana ve Haros dağının çevresindeki Rum köyleri sevkiyata dahil edildi[126].

Nisan 1916'da valilik merkezi Ordu'ya nakledilirken, Müslüman ahali kendi tanımlamalarıyla muhacirliğe *çıktı*, yani *muhacerete* başladı. Rus Askeri Bölge Şefi Mintslov'a göre şehirde sadece 50 Müslüman aile kalmıştı. Ermeniler ise bir yıl önce sevk ve nakledilmişlerdi. Minstlov Trabzon'un mücavir alanını doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırarak kilise kayıtları üzerinden toplumun nüfus ve ekonomik durumunu tespite yönelik bir inceleme yaptırmıştı. İncelemeye doğuda genellikle Trabzon şehrinin yanı sıra Yomra ve Maçka'ya tabi toplam 124 köy, batıda Akçaabat kazası dahilindeki 83 köy dahil edilmiştir. Bu çalışmaya göre doğuda 24.502 Türk, 12.378 Rum ve 129 Ermeni, batıda 17.731 Türk, 7.923 Rum ve 36 Ermeni vardı[127]. Bu verilere göre Trabzon ve mücavir alanında Rum nüfusun payı %50'ye çıkmıştır. Bu durum, Trabzonlu Müslüman erkeklerin seferberlik sebebiyle silah altında olması ve arda kalanların çoğunun da muhacir olarak batıya göç etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle birçok Türk köyü tamamen dağılmış bir durumdaydı. Seferberlik ve muhacirlik kadın erkek dengesini de değiştirmiştir. Netice itibarıyla kadınlar erkek nüfustan 6, 7 kat fazladırlar. Şehirdeki Rumların çoğu tüccar ve varlıklıydı. Mücavir alandaki Rum köyleri de Türk köylerine nazaran zengindi[128].

Rus işgal kuvvetleri kontrolü ele geçirinceye kadar bir taşkınlığa yer vermemek ve otorite boşluğu oluşmasına engel olmak üzere Türk emniyet ve jandarma kuvvetleri gerekli tedbirleri alarak tedrici bir şekilde Ordu'ya çekildi.

---

[125] Osman Köse, "Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör,* Samsun 2009, s. 235-249.

[126] Rum sevkiyatı için bk. Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki, *OTAM*, 4/4, Ankara 1993, s.91- 97; Dilek Kantarcı, 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'da Dilek Kantarcı, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'da Gayrimüslimler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019, s. 50- 53.

[127] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 2011, s. 293. S. R. Mintslov'un bu çalışmasından beni haberdar eden ve hususi kütüphanesindeki verileri benimle paylaşan sayın Veysel Usta'ya teşekkür ederim. Ayrıca bk. Kantarcı, *a.g.t.*, s. 50-53.

[128] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 2011, s. 293.

Vali Cemal Azmi Bey şehrin idaresini Rus işgal idaresi kuruluncaya kadar can ve mal emniyetini sağlamak amacıyla Türk ve Rum kanaat önderlerinden oluşan bir heyete bıraktı. Bu ortamda Trabzon'un işgal süreci başladı. Lermioğlu'nun gözlem ve yorumlarına göre "*işgalden önce son gece Müslümanlar şehri terk etmiş, minarelerden ezan okunmaz olmuş, Trabzon Rumları ise neşe ve zevk içinde hora tepiyorlar, işgal kuvvetlerini karşılamaya hazırlanıyorlar bir kısmı da daha şimdiden Türklerin terk ettiği dükkân, mağaza ve evleri yağmalama peşindeydi. 17 Nisan 1916 tarihinde Taksim başında yollara halılar serilmişti. Her Rum evinin penceresinde Rum bandırası dalgalanıyordu*[129]*. Akçaabat'ta da halkın çoğu hicret etmişti. Kasabada sadece Rumlara ait dükkân ve fırınlar açıktı. Rum mahallelerinde günlük hayat normal devam ediyordu. Rumlar bu ortamda tamamen lakayt bir tavır içerisindeydiler. Üste seviniyorlardı bile. Her birinin gözünde sinsi bir sevincin izleri parlıyordu. İşgal esnasında kiliselerde toplanmışlar kendilerini güvende hissediyorlardı*[130].Yerli Rumlar Ruslara haber göndererek Türklerin şehri tahliye ettiğini, dolayısıyla bombardıman edilmemesini rica ettiler[131]. Ruslar 18 Nisan 1916'da şehri işgal etti. Başta metropolit olmak üzere Rumlar Değirmendere mevkiinde Rus işgal kuvvetlerini karşıladılar. Rus yetkililer ve kalabalık buradan Rum kilisesine geçtiler. Hrisantos ve beraberindeki 20 papaz Rus ordusunun zaferine ve Hıristiyan halkın Türk boyunduruğundan kurtarılmasına dua etti. Rumlar Uzun Sokak'ta (Meydan'ın girişinde, Erzurum Caddesi'nin Meydan'a bağlandığı yerde) Türk bayraklarını işgal kuvvetlerinin ayakları altına serdiler. Rumlar metropolit ve papazlar olduğu halde Rus işgal kuvvetlerini sevinç çığlıkları ile karşıladılar. Rus ordusuna pencerelerden çiçekler attılar. Melek Öksüz'e göre bu sahne, beş asır Osmanlı idaresinde yaşayan Rumların ciddi bir ayrışma sürecine girdiğini ve bir arada yaşama kültürünü kaybettiğini düşündürüyordu. Hırisantos ve 20 papaz şehre giren Rus kumandanına bağlılıklarını sundular. Hıristiyanların sözde Türk boyunduruğundan kurtarılmasına dualar edildi. İşgal döneminde Rumlar metruk binaları tahrip ettiler. Resmî kurumların tabelaları değiştirildi. Öksüz bu durumu Türk- Rum ayrışmasının göstergesi olarak tanımlıyor[132].

İşgali müteakip Rus askerî idaresi kuruldu ve Rus kanunlarının geçerli olduğu ilan edildi. Trabzon'un askeri valisi Alman asıllı General Şvartz idi. Ruslar bir süre sonra Karay asıllı Türkçe bilen Dr. Kefeli'yi belediyenin başına getirdi.[133]. Trabzon isimli Rusça ve Türkçe iki ayrı gazete yayınlandı[134]. Şehir

---

129 Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 255.

130 Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 255.

131 Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basınına Göre Birinci Dünya Savaşında Trabzon'da Rus İşgali", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17, Trabzon 2014, s. 92.

132 Öksüz, *a.g.m.*, s. 221, 229

133 Halit Dündar Akarca, "İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916-1918)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17, Trabzon 2009, s. 135.

134 Atilla Ekrem Yavuz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'da Çıkarılan Rus İşgali Gazetesi Trapezondskiy Voenniy Listok (1-125. Sayılar/ Kasım 1916- Mart 1917)*, Yayımlanmamış

halkına gece bekçisi vergisi, çevre temizlik vergisi, şehir su şebeke vergisi gibi ilave vergiler kondu. Rus askerî birlikleri bahçe ve bostanları ekmeye başladı. Muhacerete çıkan Türklere ait ambarlardaki fındıkların satılmasına karar verildi[135]. Osmanlı döneminde camiye dönüştürülmüş olan kilise binalarında namaz kılınması yasaklandı[136]. Söz konusu binalardaki Hıristiyan fresk ve mozaikleri meydana çıkarıldı. Sokak isimleri değiştirildi[137]. Bazı cami yapıları ahıra dönüştürülmüş, türbe ve mezarlıklar tahrip edilmişti[138]. Şehri modernize etme adına Yenicuma, Tavanlı, Tekke, Boztepe ve Hacı Kasım mahalleleri yıkıldı. Bu yıkımda Ermeni ve Rum ikametgâhlarına pek dokunulmadı. Tekâlif-i harbiye adı altında tüm tüccarların mallarına el kondu. Emval-i metruke Rum ileri gelenleri tarafından gasp edildi. Metruk evler yağma edilip ele geçen mallar kadınlar pazarında satıldı[139]. Rumlar Ruslarla işbirliği yaparak Türklere ve Müslümanlara özellikle Maçka'da her türlü eziyeti reva gördüler. Benzer olaylara Rus işgal birliklerindeki Ermeni subay ve erleri de iştirak ediyordu. İşgal döneminde tehcir edilen veya firar eden Ermenilerden fırsatını bulanlar geri döndü. Trabzon'daki Ermeni komitacılara karşı geride kalan Türklerin koruyucusu yalnız Bakü İslam Cemiyeti idi. Trabzon'un işgalinden sonra kurulan ve genel merkeze bağlı olarak çalışan bu yarı resmî hayır cemiyetinin başında Rus ordusuna mensup Azeri asıllı bir süvari albayı bulunuyordu. Cemiyet, Türkleri Ortahisar ve Kaleiçi gibi savunması kolay olan yerlere toplayıp, silahlandırarak kendilerini koruyabilmelerine yardımcı olmuştu[140]. Şehirde ve kırsalda asıl tahribat Bolşevik ihtilalinin verdiği otorite boşluğunda oldu. Bu durumda başıboş kalan Çarlık ordusundaki Rus ve Ermeni asıllı askerler yağma ve katliama giriştiler. Bu faaliyetlere Rum çete mensupları da iştirak etti[141]. Bu çeteler işgal döneminde Rus subaylarının yönetiminde Müslüman köylerine saldırarak sivil halkı öldürdüler ve meskenleri tahrip ettiler[142]. İşgal döneminde bir taraftan Türklere karşı psikolojik baskı ve ötekileştirme yöntemine başvurulurken, diğer taraftan Türk mal varlıklarına el konmakta veya tahrip edilmekte, bu uygulamalara karşı çıkanlar katledil-

---

Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019; Veysel Usta, "Rus İşgali Altında Osmanlı Alfabesiyle Yayımlanan Bir Gazete: Trabzon", *Kebikeç*, 51, 2021, s. 173- 187.

135 Yavuz, *a.g.t.*, s. 37.

136 Goloğlu, *a.g.e.*, s. 228.

137 Öksüz, *a.g.m.*, s.215- 233.

138 Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 16.

139 Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden...", s. 143, 146.

140 Mesut Çapa, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", *Türk Kültürü*, 433, Ankara 1999, s. 267- 274.

141 Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Trabzon Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar", *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, s. 269- 287.

142 Göloğlu, *a.g.e.*, s. 228.

mekteydiler. Öte yandan Rumlar casusluk faaliyetlerinde bulunuyordu[143]. Nihayet 24 Şubat 1918'de Türk kuvvetleri şehri teslim aldı. İşgal döneminde sivil halka zulmeden Rumlar, Ruslarla çekildiler veya şuraya buraya kaçıştılar. Bu ortamda Özgür Yılmaz'ın tespitlerine göre 80 bin Rum Ruslarla birlikte göç etmişti[144]. Firari Rumların metruk emval ve gayrimenkulleri kamu tarafından muhafaza edilmeye çalışıldı[145]. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Akçaabat Rumlarının hemen hepsi gitmişti. Vakfıkebir, Sürmene ve Of kazalarında hemen hiç Rum kalmamıştı. Maçka'da ise 15 bin kadar Rum vardı[146].

İşgal döneminde Lermioğlu'nun yorumlamasıyla Türk otoritesinin bir daha geri dönmeyeceği düşüncesinde olan Rumlar ve Rus ordusu ile buralara gelen Ermeniler göç etmemiş Türklere baskı ve zulm yaparken ellerindekini ise gasp ediyorlardı. Bunları Rus ordusundaki Türk kökenli askerler ve yetkililer korumaya çalışıyordu. Rus askerlerini müteakip kasabadaki Rumlar ya deniz yolu ile firar ediyor veya kara yolu ile Trabzon'a doğru göç ediyorlar.[147].

### 3. Mütareke Dönemi

Rus askerleri Trabzon'u tahliye ettikten sonra Türk idaresi tekrar kuruldu. Ekim 1918 tarihi itibarıyla askerî sebeplerle dahile sevk edilenlerin ecnebi tabiiyetinde olanlarla *düşman*la işbirliği yapanlar hariç, evlerine dönebilecekleri kararlaştırıldı. Geri dönenlerin yol emniyetleri sağlanmaya çalışıldı[148]. Ticaret için belgeli olarak Sohum, Tiflis ve Rumeli taraflarına gidip savaş sebebiyle geri dönemeyenler firari kapsamında değildi. Bunlardan Trabzon'da gayrimenkulleri olanların geri dönmesi Osmanlı merkezi idaresince makul karşılandı. Yerel idareciler ise iaşede yaşanan darlık sebebiyle Trabzon'a dönüşü pek de uygun bulmaz. Buna rağmen iç kesimlere sevk edilenler memleketlerine iade edilmeye çalışıldı[149]. Bu arada Trabzon'a kabul edilmedikleri iddiası ile İstanbul'a gelenler oldu. Bu ortamda merkezi idare mülki veya askerî sebeple tespit edilen şahısların memleketlerine serbestçe gitmesine izin verilmesini; hariçten gelecek olanlara da kanuni bir engeli olmadıkça ülkeye girişlerinin yasaklanmaması hususunda uyardı[150]. Öte yandan önceden dahile nakledilip yerlerine iade

---

143 Veysel Usta, "Mübadeleye Giden Yol: Hatıralara Göre Rus İşgali Sırasında Rumların Türklere Yaptığı Mezalim", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, s.249.

144 Yılmaz, *a.g.m.*, s. 161-196.

145 *BOA*, Dh. Şfr. Nu. 86/62: Nisan 1334.

146 Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi", 356, *Türk Kültürü*, Ankara 1992, s.734.

147 Geniş bilgi için bk. Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 255.

148 *BOA*, Dh. Şfr. Nu. 91/ 150: 1 Eylül 1334); Dh. Şfr. Nu. 92/319; 92/310; 92/330: 31 Teşrinievvel 1334.

149 *BOA*, Dh. Şfr. Nu. 94/279: Dahiliye Nezaretinden Batum Mutasarrıflığına (Kanun-ı evvel 1334); Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 48-59.

150 *BOA*, Dh. Şfr. Nu. 95/ 238: Dahiliye Nezaretinden Trabzon Vilayetine (25 Kanunısani 1335).

edilmesi kararlaştırılan Rumlara ait emval ve emlakin iade ve teslimi hususunda ilgililere gerekli talimatlar verildi[151]. İaşe sıkıntısı çekilen yerlere geri dönüş kontrollü olacaktı. Trabzon bu yerler arasındaydı. Rum mülteciler Trabzon'a Şam, Reşit Paşa, Giresun, Kızılırmak ve Turan isimli gemilerle taşındı. Bunların nakil ücretleri bütçeden karşılandı[152]. Yunanlılara ait gemiler de muhacir nakliyatına iştirak etti. Mesut Çapa Mondros sonrası Trabzon vilayetine dönen Rumların sayısını sekiz bin kişi olarak vermektedir. Bunun 1.314'ü vilayet halkındandı[153]. Merkezi ve yerel yetkililer mülteci, iaşe ve sair sorunları çözmeye çalışıyorlardı. Gayrimüslimlerin sağlık ve iaşe sorunlarını çözümlemek adına Yunan Kızılhaçı ve Amerikan yardım kuruluşu da devredeydi. Yunan Kızılhaçı Trabzon'da 80 yataklı bir hastane açarken, Amerikan aşevi de günde 3.500 Rum ve Ermeni'nin iaşesini temin ediyordu. Bu ortamda Trabzon Rumları siyasi etkinliklerden de geri durmuyorlardı. Örneğin Trabzon'da Rumlar Yunanistan'ın bağımsızlığı günü olan 7 Nisan 1919'da coşkun gösterilerde bulundular. Rum okullarına Yunan bayrakları çekildi. İzmir'in işgalini şenliklerle karşıladılar. Trabzon'da yayımlanan *Faros* ve *Epohi* isimli gazeteler işgali destekleyen makaleler yayımladı. Ayrıca Trabzon'da Yorgo Mihalidi matbaasında basılan İstikbal gazetesi Rum mürettiplerin boykotu yüzünden bir süre yayımlanamadı[154].

İzmir'in işgali ile İngiltere ve Yunanistan Batı Anadolu'da İyonya isimli yapay bir ulus devlet kurmak veya bölgeyi ilhak etmek amacıyla ilk adımı atarken, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde de Pontus ismiyle yapay bir devlet kurmayı planladı. Bu planda Trabzon'un konumu ikircikli idi. Bir projeye göre Trabzon Ermenilere bırakılacak, diğer bir projeye göre de Pontus'a dahil edilecekti. Yapay ulus devletlerin inşasında izlenen metot birbirine benzemekteydi. İlk önce devletin kurulacağı harita çiziliyordu. Sınırları belirlenen bölgeye eskiçağlarda kullanılan isim veriliyordu. Devletin kurucu unsurunun tarih öncesinden beri bu sahada yaşadığı, Türk hakimiyeti altında insani haklarını kaybettiği, Osmanlı idaresinin bu topluluğa baskı ve zulüm yaptığı propagandası ile hem dünya kamuoyunda ve hem de gayrimüslimler arasında bu fikrin genel kabul görmesi sağlanıyordu. Bundan sonra söz konusu sahadaki Müslümanlar ile gayrimüslimler birbirine karşı ötekileştirilerek yan yana yaşayamayacakları ve ayrıştırılmaları gerektiği fikri işlenmekteydi. Bu ise silah ve mühimmat açısından desteklenen Ermeni ve Rum çeteleri vasıtasıyla temin edilmeye çalışılacaktı.

Bu projenin gerçekleştirilmesi için yapılması gereken ilk iş Pontus olarak belirlenen sahadaki Rum nüfusu çoğunluk haline getirmekti. Mütareke döneminde İtilaf temsilcileri, Rum din adamları ve Rum cemiyetleri tasarlanan Pontus devletini kurabilmek amacıyla Trabzon'a Rum nüfus göçürmeye

---

151 BOA, Dh. Şfr. Nu. 93/74: Dahiliye Nezaretinden Trabzon'a şifre telgraf.
152 BCA Nu. 272. 74.68.40.16: 5 Şubat 1335.
153 Mesut Çapa-Veysel Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşiv Belgelerinde Pontus Meselesi*, s. 18.
154 Özel, *a.g.e.*, s. 45.

çalışıyorlardı. Rum nüfus kaynaklarından birisi memleketi Trabzon vilayeti olup zaman içerisinde legal veya illegal yollarla göç eden veya güvenlik sebebiyle İç Anadolu'ya sevk edilen Rumlardı. Bir diğer kaynak Rusya, Avrupa ve Amerika'daki Rum ve Yunan nüfusuydu[155].

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu projenin en önemli unsuru Rum nüfus kaynağıdır. Yararlanılması düşünülen nüfus kaynaklarından birisi Güney Rusya, Güney Kafkasya ile İç Anadolu'daki Rumlardı. Bu nüfusun Doğu Karadeniz'e göçürülmesi için projeler geliştirildi. Bu düşüncenin fikri alt yapısını oluşturmak adına 4 Mart 1919'da İstanbul'da Pontus isimli bir gazete yayımlanmaya başlandı. Gazetenin amacı ilk sayısından anlaşıldığı kadarıyla Rum cumhuriyeti kurma fikrini Rumlara benimsetmekti[156]. Bu nüfusu bölgeye göçürmek için hususi cemiyetler kuruldu. Bunlardan birisi Rum Göçmenler Cemiyeti'dir. Bu cemiyet Mondros sonrası Fener'e tabi Trakya ve Anadolu metropolitlerinin ortak çabaları ile oluşturulmuştu. Amaç genel savaşta Yunanistan, Adalar, Güney Rusya ve diğer yerlere göç ettiği kabul edilen Rumların eski yerlerine gelmelerini sağlamaktı[157]. Nurettin Paşa hatıratında bu teşkilatın esas çalışmalarının Rum nüfusunu arttırmak konusunda yoğunlaştığını ifade etmektedir. Rum Göçmenleri Cemiyeti'nin gayesi de bu alanda Rum nüfusunu arttırmak, Anadolu'nun en uzak yerleri ile Rusya'daki Rumları ve Yunanlıları getirip buralara yerleştirmekti. Bu şekilde arka arkaya kafilelerle Rum ve Yunan koloniciler getirilmişti[158]. Bir diğer cemiyet Küçük Asya adını taşımaktaydı. Bu cemiyetin amacı da Anadolu'nun çeşitli yerlerine Rum göçmen yerleştirmekti. 1908'de kurulmuş olan Meşru Müdafaa Cemiyeti ise 20 yaş üstü Rum gençlerini silahlandırmayı hedeflemişti[159]. Fransız Bastar gazetesindeki habere göre Yunan idaresi ABD'deki tahmini beş bin Yunan'ı Yunanistan üzerinden Anadolu'ya getirmeye çalıştı. Osmanlı idaresi bu siyaseti akamete uğratmak adına ecnebi tabiiyetine mensup Yunan ve Rumların Anadolu'ya girmesine engel olmak amacıyla bir takım tedbirler almaya çalıştı[160].

25 Nisan 1920 tarihli belgeye göre Yunanistan yetkilileri işgal ettiği ve ele geçirmeyi planladığı topraklardaki nüfus açısından azınlıkta olan Rum unsuru arttırmak adına Amerika'dan Yunanistan'a hicret eden Yunanlılar ile güney Rusya'daki Rum ve Yunanlıları Trabzon ve İstanbul havalisine

---

155 Selçuk Ural, Mütareke Döneminde Trabzon Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar", *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, s.269- 287; Mehmet Okur, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Karadeniz Politikası", 38. *Icanas Bildiriler*, Ankara 2012, s. 2223- 2224.

156 Özel, *a.g.e.*, s. 16.

157 Hikmet Öksüz-Hayati Aktaş, "Pontus Meselesinin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz- Amerikan Belgelerine Yansıması", *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2008, s. 314-315.

158 Ali Güler, "Milli Mücadelede Rum-Yunan Terör Örgütleri, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2008, s. 362.

159 Öksüz-Aktaş, *a.g.m.*, s. 314- 315.

160 *BOA*, Dh. Şfr. Nu. 101/38; Dh. Kms. Nu. 53-3/64; 49-2 /42 ); Ural, *a.g.m.*, s. 225-247.

yerleştirmeyi planladığı istihbar edilmişti. İstanbul idaresi bu ortamda müttefik devlet temsilcilikleriyle işbirliği yaparak bunların Anadolu'ya getirilmesini önlemeye çalışmaktaydı[161].

Bu arada Doğu ve Orta Karadeniz sahasında Hıristiyan nüfusu arttırmak amacıyla İtilaf temsilcileri ile Yunan makamları çeşitli projeler geliştirdiler. Bu projelerden birisi Karadeniz'in kuzey sahilleri ile Kafkasya'daki Rum nüfusun söz konusu sahaya göçürülmesiydi. İtilaf temsilcilerine göre Sohum ile Kars arasındaki sahada yaklaşık 200 bin Rum vardı. Projenin uygulanabilmesi için hemen propaganda faaliyetlerine geçildi. İtilaf temsilcileri bunların tehcir edilen veya firar eden Osmanlı vatandaşı Rumlar olduğunu iddia ediyorlardı. Hatta İngiliz mümessili mütarekeden sonra Kafkasya'da bulunan 500 hane Rum'un Trabzon'a döneceklerini tebliğ etti. Batum'daki Rumlar Yunan torpidolarının eşliğinde Trabzon limanına sevk edilmeye başlandı. Yunan makamları Yunan donanmasının söz konusu topluluğa güvenliğini sağlamak amacıyla eşlik ettiğini ilan etmişti[162].

Bolşevik ihtilali üzerine Rus hâkimiyetindeki Rumlar ve Yunanlılar Poti ve Batum'a iltica etmeye başladılar. Babıali, 9 Şubat1920'de iaşe malzemesinin yetersizliği sebebiyle bu nüfusun Osmanlı topraklarına getirilmemesi hususunda İtilaf komiserlerine görüş bildirmişti. Keza Karadeniz sahillerinden sorumlu Türk mülki amirlerine de bu gibi nüfusun Türk sahillerine çıkmasına engel olunması talimatı verilmişti[163]. Sahil bandında karakol ve sahil güvenlik unsurlarının yeterli olmaması üzerine söz konusu Rum koloni ve çeteci mensuplarını engellemek adına Topal Osman Giresun'da sahil muhafaza müfrezelerini oluşturdu[164].

Pontus hülyasının gerçekleştirilmesi için bu faaliyetlerin yanı sıra güçlü devletlerin ve dünya kamuoyunun desteğinin alınması gerekiyordu. Bunun için Patrikhane Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Rumlarının emellerini savunmak amacıyla Hrisantos'un da üye olarak bulunduğu bir heyet gönderdi. Hrisantos hareketi öncesi Trabzon Rumlarına kurtuluş ve zafer gemileriyle dönmeyi vaat etti. Bu arada Trabzon Rumlarının taleplerini beyan eden bir raporu Amiral Caltrophe'a sunarlar. Hrisantos bu projelere Batı'nın desteğini alabilmek için 2 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırada Pontus olarak tanımlanan sahadan sözde Türk baskı ve zulmü sebebiyle tarihi süreç içerisinde 250 bin Rum'un Kafkasya ve Rusya'ya göç etmek zorunda kaldığını iddia ediyordu[165]. Hrisantos, aynı muhtırada genel savaş öncesinde Rum nüfusun

---

161 *BOA*, Dh. Şfr. Nu. 106/ 68: Vilayetlere Tezkire 17 KS 1336 tarihli tezkire.

162 Cengiz Mutlu, Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918- 1922), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 106.

163 *BOA*, Dh. Şfr. Nu. 107/ 46: Kastamonu, Trabzon Vilayetleriyle Bolu ve Canik Mutasarrıflıklarına (19.5.1338).

164 Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun,* Trabzon 2011.

165 Mehmet Okur, Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusçuluk Faaliyetleri, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu,* Trabzon 2008, s. 259.

çoğunlukta olduğu algısını yaratabilmek adına bölgenin nüfus istatistiğini şu şekilde çarpıtmaktaydı: Trabzon'da 340 bin *hakiki Müslüman'a* karşı, 200 bin *Sürmeneli*, 50 bin Kafkasyalı, 200 bin *Oflu* ve beş bin *Stavriyun Hıristiyan* vardı. Mevcut Müslümanların çoğu da aslen Rum'du[166]. Rusya'daki Rum nüfusa dikkat çeken politikacılardan birisi de Venizelos'dur. Aslında Venizelos'un önceliği Batı Anadolu bölgesidir. Buradaki nüfus dengesini Yunanistan lehine bozabilmek için İzmir bölgesindeki Türkler ile Samsun havalisindeki Rumların mübadelesi düşüncesini Avrupa diplomatları ile paylaşır. Fakat bir süre sonra bu düşüncesinden vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Ekim 1920'de Lloyd George'a çektiği telgrafta Doğu Karadeniz'de Pontus isimli bir devlet kurulabileceğini bildirir. Bu düşünceye göre 1915-1920 yılları arası sözde Türk mezalimi sonucu Güney Rusya'ya kaçan yaklaşık 800 bin Rum Doğu Karadeniz'e getirilip yerleştirilebilirdi. Bu devlet kurulursa Türkiye ile Rusya arasında bir tampon bölge de oluşturulmuş olacaktı. Venizelos'un bu teklifi İngiliz kabinesince gerçekçi bulunmadı[167].

10 Temmuz 1919 tarihli *Sabah* gazetesinde *Karadeniz Muhacirleri* başlıklı yazı oldukça ilginçtir. Yazıda ocaklarından tebid edilmiş olan Rumların bir an önce memleketlerine iadeleri isteniyordu. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Yunanistan Kafkasya dahilindeki Yunan nüfusunun da Karadeniz'in güney sahillerindeki Türk yerleşmelerine iskânını hedefliyordu. Kafkasya'daki bu nüfusun çoğu genel savaş öncesi geçim sıkıntısına düşen Yunanistan vatandaşlarının Rusya'nın güney sahillerine ve Kafkasya'ya hicret etmeleriyle oluşmuştu. Bunlar uzun süre Rusya'nın hâkimiyetinde kalmış ve Ruslaşmıştı. Bunların Anadolu'da iskânı doğru değildi[168]. 1919 kışına kadar Rusya'dan Trabzon'a dört bini aşkın Rum geri dönüş yapmıştı[169]. Ayrıca aynı dönemde 897 Ermeni de dönmüştü[170].

Milli Mücadele döneminde vilayet dahilindeki Rum çeteleri özellikle ticari yol boylarında adam öldürme ve mal gasp etme gibi faaliyetlerde bulunuyorlardı[171]. Aynı tarihlerde Pontusçu Rumlar ve Ermeniler motorlarla gizlice Batum'dan Türk sahillerine çıkmaya çalışmaktaydılar[172]. Hrisantos Paris'te beklentisi karşılanmayınca geri dönüşünde Rumların eski imtiyazlarının

---

166 Hrisantos'un muhtırasının bir değerlendirmesi için bkz. Veysel Usta, "Trabzon Metropoliti Hrisantos'un Paris Konferansına Sunduğu Muhtıranın Tenkidi", *Turkish Studies*, 6/2, (2011), s. 973-984; Okur, *a.g.m.*, s. 259.

167 Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919- 1923)*, Ankara 2011, s. 70-120.

168 *Sabah*, 10 Temmuz 1919.

169 Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918- 1922)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İst 2011, s. 108.

170 Mutlu, *a.g.t.*, s. 108.

171 Çapa-Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşiv Belgelerinde...*, s. 161.

172 Çapa-Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşiv Belgelerinde...,* s. 121; Lazistan Mutasarrıflığından Trabzon Vilayet Makamına Acil Tel 4 Mart 1337. Osmanlı, Rum göçünü tamamen yasakladı. Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Pontus Hareketinin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ankara 2008, s. 244.

verilmesi şartıyla Türk makamlarına uzlaşma teklifinde bulundu[173]. Aynı zamanda Yunan emellerine hizmet etmekteyken vefat eden Rumların ailelerini ziyaret etmekte onlar adına kiliselerde özel ayinler düzenlemekteydi[174]. Hrisantos'un asıl amacı Türk kamu oyunu oyalamaktı. Bir süre sonra projesine destek bulmak amacıyla Kafkasya'ya bir seyahat düzenledi ve çeşitli teşebbüslerde bulundu. Trabzon'daki Rumların bir kısmı özerk Pontus fikrini desteklememiş ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak TBMM ile iyi ilişkiler kurmak istedi. Trabzon'un 13 Rum köyü halkı adına, 1919'da İtilaf devletleri temsilcilerine ve Türk makamlarına çekilen telgrafta; milli varlıklarını Osmanlı'ya borçlu olduklarını vurguluyorlardı. 1921 yılında ise Trabzon ve çevresi Rum cemaati adına İtilaf makamlarına çekilen telgrafta Londra Konferansı'nda TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey'e tam yetki verildiği ifade ediliyordu. Aynı yıl, Maçka Rumları adına TBMM'ne yapılan başvuruda Fener fesat *ocağı* olarak tanımlanırken Türk-Ortodoks Patrikliğinin kurulması isteniyordu[175]. Bu arada Türk aydınları da bu konuda fikirlerini beyan etmeye başlamışlardı. Örneğin, Faik Ahmet 26 Nisan 1921'de İstikbal gazetesi vasıtasıyla Osmanlı vatandaşı Rumlara iki yol önerir: Türk hâkimiyetini kabul edip bulundukları yerde yaşamını sürdürmek veya Yunanistan'a göç etmektir[176].

Doğu Karadeniz'de yapay bir Hıristiyan devleti oluşturulamayacağı anlaşılınca bu sefer merkez Trabzon'dan Batum'a kaydırıldı. Doğu Karadeniz Projesi sonuçsuz kalınca bu sefer Batum'daki Hıristiyan nüfusu arttırarak Türklerin bu sahaya yayılmasını önlemek ve burada bir Pontus idaresi kurmak için faaliyetlerde bulunuldu. Bu politika çerçevesinde sadece 1-18 Temmuz 1919 tarihleri arasında resmî verilere göre 1.840 Rum Batum'a gitmişti. Ancak firar yöntemiyle gidenlerin sayısı on bin kişiyi aştığı tahmin edilmekteydi. Keza 18 Aralık 1919'da İngiltere ve Yunanistan'ın desteği ile Batum'da Sarraf Yuvanidis Efendi'nin başkanlığında Pontus Rum Hükümeti kuruldu[177]. Batum'da Trabzon ve sair yerlerden gelen gençlerle Pontus Cumhuriyeti için askerî birlik kuruldu (20 Aralık 1335)[178].

Amerikan Kolejinde bir Türk hocanın öldürülmesi üzerine başlatılan ve Nurettin Paşa'nın idaresindeki Merkez Ordusu tarafından pontusçulara karşı sürdürülen harekât ve buların yargılanması için Amasya İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına Yunanistan'ın tepkisi gecikmedi. Yunan savaş gemileri Karadeniz'deki sahil kasabalarına saldırdı. Bunun üzerine 12 Haziran 1921'de Karadeniz savaş bölgesi ilan edildi. Dört gün sonra askerlik çağındaki bütün

---

173 Özel, *a.g.e.,* s. 124.

174 *BOA*, Dh. Şfr. Nu. 658 / 26: Telgraf (Rumi 3.2.1336).

175 Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi", *Türk Kültürü*, 356, Ankara 1992, s. 734.

176 Asuman Demircioğlu, Faik Ahmet Bey'e Göre Milli Mücadele'de Pontus Meselesi ve Patrikhanenin Faaliyetleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 240.

177 Ural, *a.g.m.,* s. 244.

178 Mithat Sertoğlu, "Trabzon Bölgesinde Rum-Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S: 11, İstanbul 1968, s. 2-7.

Rum nüfusun iç bölgelere nakledilmesine karar verildi[179]. Bu kapsamda Trabzon Rumları Zigana ve Gümüşhane güzergâhından iç bölgelere sevk edildiler. Bu uygulamaya Gümüşhane Rumları da dahil edildi[180]. İlk postada gelen kafile Bayburt'ta iki gün istirahat etti. Bu kafilenin arasında terzi ve kunduracılar vardı. Bunlardan bir kısmı Bayburt'ta kalmak istedi. Kaymakam birkaç terzi ve kunduracıya meslektaşlarıyla birlikte dükkân açmaları ve yeteri kadar Türk çocuğunu yanlarına çırak almaları ve ucuz fiyatla halkın hizmetinde bulunmaları kaydıyla Bayburt'ta kalmalarına müsaade etti[181].

1920 yılında Trabzon mülki idare yapılanmasında idari birimlerin sınırları değiştirildi. Gümüşhane ve Lazistan sancakların statüsü müstakil sancağa dönüştürülürken Şebinkarahisar ve Ordu müstakil sancakları da kuruldu[182]. Buna göre Trabzon 1920 itibarıyla Merkez, Of, Akçaabat, Sürmene, Vakfıkebir ve Maçka kazalarından müteşekkil bir vilayet konumundaydı. 1914'de bu sınırlar içerisinde 300.309 Müslim, 61.536 Rum, 18.995 Ermeni olmak üzere toplam 380.840 kişi yaşamaktaydı. 1914-1920 yılları arası kaydedilen nüfus yoklamalarına göre vilayetin nüfusu 341.550 Müslim, 59.025 Rum ve 19.334'ü Ermeni olmak üzere 419.909'a çıkmıştı. Buna göre vilayetin nüfusu net 39.069 kişi artmış görünmektedir. Ancak Müslüman nüfusun bir kısmı silah altında, bir kısmı da henüz muhacerette idi. Rumların bir kısmı da işgal sonrası Rusya'ya firar etmişlerdi. Netice itibarıyla resmî makamların tahminine göre 1921'de vilayet dahilinde yaklaşık 160 bin Türk, 30 bin Rum ve 500 Ermeni kalmıştı[183].

**4. Mübadele Dönemi**

Milli Mücadele sonrası kalıcı barışı müzakere etmek amacıyla Lozan görüşmeleri başladı. Bu müzakereler esnasında 30 Ocak 1923'teTürk- Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi imza edildi. Buna göre Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslüman Türkler karşılıklı yer değiştireceklerdi. Trabzon'daki Rumlar da bu sözleşme kapsamındaydı.

İstiklal Harbi'nin sona erdiği günlerde Karadeniz bölgesinde kalan Osmanlı vatandaşı Rumlar mübadele sözleşmesini müteakip Karadeniz limanlarından Yunan bandıralı gemilerle Yunanistan'a nakledileceklerdi. Özellikle Samsun ve Trabzon limanlarında büyük yığılmalar *meydana* geldi. Gümüşhane Rumları Trabzon üzerinden sevk edildiler. Muhtelit komisyon Mayıs 1924 tarihine kadar Trabzon limanından 1.500 Rum'un nakline karar verdi. Bu karara göre Gümüşhane sancağı dahilindeki 25 köyde yaşayan Rumlar Şubat- Mayıs 1924 tarihleri arasında tedrici bir şekilde tahliye edileceklerdi.

---

179 Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923),* Ankara 2011, s. 70-120.

180 Uğur Üçüncü, "Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlar ve Pontus Hareketi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 23, Trabzon 2017, s. 133.

181 Celal Ferdi Kocal, *Ömrümün 90 Yılından Bazı Hatıralar*, İstanbul 1983, s. 102-103.

182 *BCA*, Nu. 30.18.1.1/ 1.8.11; 30.18.1.1/ 1.4.5: 5 ve 18 Ağustos 1920 tarihli kararnameler.

183 Veysel Usta Arşivi: 16 Haziran 1337 tarihli belge; Şark Cephesi Kumandanlığına Gönderilen 18 Haziran 1337 tarihli belge.

Ancak söz konusu köylerin tahliyesi şubat ayına sıkıştırılmaya çalışıldı. Bu uygulamaya muhtelit komisyonun Yunan delegeleri[184] ve Trabzon'un ileri gelenleri karşı çıktılar. Bunlardan birisi de Faik Ahmet'tir.

Faik Ahmet Gümüşhaneli Rumların defaten sevklerini iki açıdan mahzurlu bulur. Birincisi Trabzon'da büyük bir kalabalık oluşturacaklardı. Eğer hemen vapurlara bindirilmezlerse Trabzon şehrinin nüfusu artacaktı. Bu ise kamu sağlığı ve iaşe açısından çeşitli sorunların yaşanmasına vesile olabilecekti. Öte yandan Rumların terk ettiği meskenler yerli ahali tarafından yağma edileceğinden mübadil Türklerin yerleşmesine elverişli ev kalmayacaktı. Bu nedenle Trabzon valiliği mevcut Rumlar nakledilmeden şehre yeni kafilelerin gelmesine izin vermedi. Mücavir alandan gelen mübadeleye tabi Rumların sayıları hakkında kesin rakamlara ulaşmak hemen imkansızdır. 3 Şubat 1924 tarihine kadar Trabzon'da biriken mübadil Rum sayısı 952 kişidir. İzmir'de Tevfik Rüştü'ye çekilen 3 Şubat 1924 tarihli telgrafa göre Gümüşhane vilayeti 629 Rum'un Trabzon'a gitmesine müsaade etmiş ve bunlar iki kafile halinde 2 Şubat'ta Trabzon'a gelmişlerdi. İstikbal gazetesine göre 4 Şubat 1924 tarihine kadar Trabzon limanına 800 kişilik Rum kafilesi gelmişti. Bununla beraber birkaç gün içerisinde Gümüşhane'den gelen mübadillerin sayısı 1.600'e ulaştı. 8 Şubat 1924 tarihinde Trabzon sahillerinde mübadeleye tabi Rum sayısı iki bini bulmuştu. Bunların çoğu geçici olarak Çömlekçi'ye yerleştirildi[185]. 12 Şubat 1924 tarihli belgeye göre de Gümüşhane'den mübadeleye tabi 720 Rum Trabzon şehrine nakledilmişti[186]. Samsun'daki Tali Mübadele Komisyonu üyeleri Loid vapuru ile Trabzon'a gelip Rumların sevk ve mübadele işlerini tanzime başladı. 25 Şubat'ta yeni gelen 500 kişilik Rum kafilesi izdihamı arttırdı[187]. 28 Şubat 1924 tarihine kadar Gümüşhane'den Trabzon'a gelen Rumların yekûnu 5.291 kişiye ulaştı. Bunların dışında Trabzon'un yerli ahalisinden 189 ve mücavir alandan gelen 800 Rum sevk edilmeyi bekliyordu[188]. Bunların iaşesi Türk makamlarına ait olmadığı için bütçeye bu hususta herhangi bir tahsisat konulmamıştı[189]. Kendilerine Amerikan Muavenet Cemiyeti ve Amerikalı misyonerler yardım ettiler. Mübadele sonrası Amerikalı misyonerler faaliyetlerini sona erdirdi[190]. Mart 1924 itibarıyla mübadil Rumları Yunanistan'a götürecek olan 4.500 yolcu kapasiteli gemi Pire'den hareket etti. Mart 1924'e kadar Trabzon'da 7 bin Rum birikmişti. Nakil için en az üç vapur gerekiyordu.

---

184 *BCA*, No. 272. 11. 17. 78. 6.

185 *BCA*, No. 272. 17. 75. 2: İzmir'de Tevfik Rüştü'ye çekilen 3 Şubat 1340 tarihli telgraf; Mesut Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskan", *Atatürk Yolu,* Kasım 1991, 2/8, s. 634-636.

186 *BCA* No. 272. 11. 17. 78. 6: Trabzon Vilayetinden gelen Telgraf (28.2.1340).

187 Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele...", s. 2/8, 632- 639.

188 *BCA* No. 272. 11. 17. 78. 6: Trabzon Vilayetinden gelen telgraf (28.2.1340).

189 *BCA*. No. 272. 11. 17. 77.8. Trabzon Vilayetine İmar Vekaletinden 12.2.1340 tarihli şifre telgraf.

190 Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Yabancılar, Konsoloslar ve Göçmenler", *15. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006),* Ankara 2010, s. 2191.

Bunların Trabzon'da uzun süre bekletilmesi salgın hastalığın gündeme gelmesine sebebiyet verebilecekti. Muhtemel bir salgına yer vermemek için çevre sağlığı kurallarının titizlikle uygulanmasına çalışıldı[191]. 30 Mart 1924 tarihli İstikbal gazetesine göre bunlardan 2.400'ü Yunanistan'a gitmek üzere vapura bindirilip yola çıkarılmıştı[192].

Trabzon şehri ve mücavir alanında bekleyen mübadil Rumların bir an evvel nakledilmeleri gerekiyordu. Bunların uzun müddet Trabzon'da barındırılmaları hem kamu sağlığını tehdit etmekte ve hem de kendilerinin çeşitli sorunlarla karşılaşmalarına sebebiyet vermekteydi[193]. Ancak Trabzon'daki mübadil Rumların karşılaşacakları olumsuz bir durum dünya kamu oyunda Türkiye'nin aleyhine bir durum yaratacağı gibi Yunanistan'da bulunan mübadeleye tabi Türklerin de aleyhine olacaktı. Bu nedenle Trabzon valilik yetkilileri gerekli tedbirlerin alınması ve herhangi bir sızıltıya meydan bırakılmamasını istemekteydi[194]. Trabzon'daki Gümüşhaneli Rumların son kafilesi Mayıs 1924'de şehri terk etmiştir[195].

**Sonuç**

Trabzon eski çağlardan beri yerleşim alanıdır. Bu nedenle değişik etnik unsurların güzergâhında yer almıştır. Bölgenin kozmopolit toplumsal yapısı Roma hâkimiyeti döneminde Hıristiyanlığın yayılması ile birlikte homojen-leşecektir. Bu nüfusa Müslümanlar Rum adını vermekteydiler. Osmanlı fethi müteakip burada geleneksel nüfus politikasını uygulamıştır. Bu çerçevede Trabzon ve havalisindeki Rumların bir kısmı başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerine sürgün edilecektir. Yine aynı yöntemle Trabzon'a Türk nüfus sürgün edilip yerleştirilmiştir. 15. yüzyıldan 20. yüzyıla gelinceye kadar nüfus yapısının bir hayli değiştiğini ve yerleşmelerde Türk nüfusun çoğunluk haline geldiğini tespit etmekteyiz. Bu değişimde ihtidanın payı yok denecek kadar azdır. Asıl gerekçe Celali hadiseleri, dağlı eşkıyalık faaliyetleri ve serbest ekonomik sistemin tatbikiyle birlikte Trabzon'dan dışarıya yönelik göçlerdir. Özellikle Trabzon ve havalisinin verimli topraklara sahip olmaması gurbetçiliği tetiklemiştir. Gurbetçiler kısmetlerini *aramak* için başta İstanbul olmak üzere diğer Osmanlı kentlerine, Kafkasya'ya ve Kırım'a yönelmişlerdir.

19. yüzyılda patrikhaneye tabi mekteplerde Rum kimliği muhafaza edilmeye çalışılırken 19. yüzyıldan itibaren başta Trabzon Rum Mektebi vasıtasıyla Rumlara Helen kimliği kazandırılmaya çalışılmıştır. Öte yandan Müslümanlar din değiştirmeye özendirilmiştir. Bununla beraber Türk ve Rum toplumu arasında kaynaklara yansıyan ötekileştirme Rus işgali ile başlayacaktır.

---

191 *İstikbal* 4 Şubat 1924, 1 Mart 1924.

192 *İstikbal* 30 Mart 1924.

193 *BCA*. Nu. 272. 11. 17. 78.6: Atina'da Muhtelit Mübadele Komisyon Türk Heyetine Şifre Telgraf; *BCA*, 272.00.00.11.17.80.20.

194 BCA, Nu. 272. 11. 17. 76.10: Dahiliye Vekaletine 10.2.1340 tarihli telgraf; Dahiliye Nezaretine Mübadele ve İskan Vekaletinden Tezkire (9.2.1340)

195 Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da...", s. 634- 636.

Rus işgali sona erince özellikle sahil bandındaki Rumların işgalci kuvvetleri takip ederek Kafkasya'ya göç ettiğini tespit ediyoruz. Bütün bu gelişmelere rağmen yerinden ayrılmayan Rumlar ise mübadele ile Yunanistan'a nakledileceklerdir. Netice itibarıyla Trabzon vilayetinin nüfus yapısı tamamen homojenleşmiştir.

## KAYNAKLAR

### 1.Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
BCA
BOA
Dh. İd.
Dh. İ. Um.
Dh. Mkt
Dh. Şfr.
Hr. Mkt.
Hr. Sys.
Hr. Th.
Hr. Uhm.
Mf. İbt.
Mf. Mkt.
Nfs. d.
Y.Mtv.
Y. Prk. Um.

### 2. Kitap ve Makaleler

AKARCA, Halit Dündar, "İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916- 1918)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, Trabzon 2009, ss. 141- 152.

AKBULUT, Hülya, *Şeriyye Sicilllerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Gayrimüslimler (1800-1850)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2007.

*Akçaabat Kazası (Akçaabad-Vakfıkebir Nüfus Kütüğü (1835-1845)*, Yay. Haz. Ali Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Zehra Topal, İstanbul 2012.

ASLAN, Halide, " Osmanlı Döneminde Trabzon'da İhtida ve Kriptoluk", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler*, 2, Trabzon 2016, ss. 1269-1280.

AUGUSTİNOS, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları*, Çev. Devrim Evci, Ankara 1997.

BALCIOĞLU, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki, *OTAM*, 4/4, Ankara 1993, ss. 91- 97.

BAŞKAN, Ömer Fatih, *İttihat ve Terakki Dönemi Protestolar, Mitingler, Nümayişler ve Boykotlar (1908-1918),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2019.

BAŞKAYA, Muzaffer, "İngiliz Basınına Göre Birinci Dünya Savaşında Trabzon'da Rus İşgali", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* 17, Trabzon 2014, ss. 85-99.

BEYOĞLU, Süleyman, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul 2011.

BİJİŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819),* Tercüman. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969.

BİLGİÇ, Bestami S., *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923),* Ankara 2011.

BİLGİN, Mehmet, *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010

BOSTAN, M. Hanefi, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012.

BOSTAN Hanefi, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu,* Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 125- 152.

BOSTAN, Hanefi, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 1, Ankara 2009, ss. 193-216.

BOSTAN, M. Hanefi, "15-16. Yüzyıllarda Of Kazası", *Başlangıçtan Günümüze Her Yönüyle Of,* 2016, ss. 35- 110.

BOSTAN, Hanefi, *15. Ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat,* Ankara 2002.

BOSTAN, Hanefi, " Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları ve Şehrin Nüfusu" (Fetihten 20. Yüzyıla), *Trabzon'da Fetih ve Şehir*, Trabzon 2021, ss. 139-172.

BULAKÇIBAŞI, Necmi, Hicri *1245- 1247 (1830-1832) Tarihli 1960 Numaralı Trabzon Şeriye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2018.

CUINET, Vital, *La Turquied'Asie,* 1, Paris 1892.

ÇAPA, Mesut, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân", *Atatürk Yolu*, 2/8, Ankara 1991, ss. 631- 642.

ÇAPA, Mesut, Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu: Rumların TBMM'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu, *Ondokuz Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 2000, ss. 53-66.

ÇAPA, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi", *Türk Kültürü*, 356, (Aralık 1992), ss. 729-739.

ÇAPA, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Yabancılar Konsoloslar ve Göçmenler", 15. *Türk Tarih Kongresi (11- 15 Eylül 2006)*, Ankara 2010, ss. 2179- 2213.

ÇAPA, Mesut,-Veysel Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşiv Belgelerinde Pontus Meselesi*, İstanbul 2017.

ÇAPA, Mesut, "TBMM'nin Pontusçu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 409-424.

ÇAPA, Mesut, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", *Türk Kültürü*, S: 433, Ankara 1999, ss. 267- 274.

DEMİRCİOĞLU, Asuman, Faik Ahmet Bey'e Göre Milli Mücadele'de Pontus Meselesi ve Patrikhanenin Faaliyetleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 239-245.

EMECEN, Feridun, "Of Kasabasının Çıkışı Üzerine Notlar", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 1/1, Trabzon 2006, ss. 45- 54.

GEDİKLİ, Fethi, "1847 Tarihinde Akçaabad'ın Nüfusu: Kaza-i Akçaabad Der Liva-i Trabzon Ber Muceb-i Tahrir-i Cedid, Sene: 64, *Akçaabat Yazıları*, 2, İstanbul 2010, ss. 55-79.

GOLOĞLU, Mahmut, Trabzon *Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*, Trabzon 2013.

GÜLER, Ali, "Milli Mücadelede Rum- Yunan Terör Örgütleri, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 335-385.

GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.

İPEK, Nedim, "Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 31, Trabzon 2021, ss. 11-40.

İstikbal Gazetesi

KANTARCI, Dilek, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'da Gayrimüslimler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019.

KARAGÖZ, Rıza, "Osmanlı Devleti'nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8, İstanbul 2003, ss. 45-74.

KARPAT, Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003.

KOCAL, Celal Ferdi, *Ömrümün 90 Yılından Bazı Hatıralar*, İstanbul 1983.

KÖKSAL, Ahmet, "Trabzon Vilayeti'nin Nüfusu 1876-1878", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 8, S: 18, 2013, s. 99-130.

KÖSE, Osman, "Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Samsun 2009, ss. 235- 249.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 2011.

LERMİOĞLU, Muzaffer, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011.

LOWRY, Heathy W.- EMECEN, Feridun, "Trabzon", *DVİA*, C: 41, İstanbul, ss. 302- 304.

MUTLU, Cengiz, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998.

OKUR, Mehmet, Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusçuluk Faaliyetleri, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, s. 249-276.

OKUR, Mehmet, Mütareke Döneminde İngiltere'nin Karadeniz Politikası, 38. *Icanas Bildiriler*, Ankara 2012, ss. 2209-2229.

ORTAYLI, İlber, Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, ss. 481- 487.

ÖKSÜZ, Hikmet-AKTAŞ, Hayati, "Pontus Meselesinin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz- Amerikan Belgelerine Yansıması", *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 307- 334.

ÖKSÜZ, Melek, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyetine Trabzon Vilayetinden Yardımlar*, Trabzon 2016.

ÖKSÜZ, Melek, "Trabzon'un Düşüşü" Adlı Dokümanter Film Işığında Trabzon'da Rus İşgalinin Düşündürdükleri 18 Nisan 1916", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, ss. 215-233.

ÖZEL, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991.

ÖZGÖREN, Aydın, "İki Din Taşıyan İstavriler ve Propaganda", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, (2019), ss. 153-174.

*Sabah Gazetesi*

SAYDAM, Abdullah, "Türk Toplumunda Cemaatler Arası İlişkiler ve İhtida Olayları: Trabzon Örneği (1794-1850)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 155 (Nisan 2005), ss. 47-72.

SERTOĞLU, Mithat, "Trabzon Bölgesinde Rum-Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S: 11, İstanbul 1968, ss. 2-7.

*Sürmene Nüfus Defteri (1834) (Sürmene, Araklı, Köprübaşı)*, Yay. Haz. Dündar Alikılıç-Emrullah Alemdar-Salih Sancak, İstanbul 2013.

ŞAKİR ŞEVKET, *Trabzon Tarihi İlk Türkçe Şehir Tarihi*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon 2001.

TOPALLI, Osman Fikret, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun*, Haz. Veysel Usta, Trabzon 2011.

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1995.

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286, 1318, 1322.*

URAL, Selçuk, "Mütareke Döneminde Pontus Hareketinin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 225-247.

URAL, Selçuk, Mütareke Döneminde Trabzon Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar", *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, ss. 269-287.

USTA, Veysel, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde*, Trabzon 1999.

USTA, Veysel, "Mübadeleye Giden Yol: Hatıralara Göre Rus İşgali Sırasında Rumların Türklere Yaptığı Mezalim", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, ss. 245-256.

USTA, Veysel, "Rus İşgali Altında Osmanlı Alfabesiyle Yayımlanan Bir Gazete: Trabzon", *Kebikeç*, 51, 2021, ss. 173-187.

USTA, Veysel, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, ss. 371-406.

USTA, Veysel, "Trabzon Metropoliti Hrisantos'un Paris Konferansına Sunduğu Muhtıranın Tenkidi", *Turkish Studies*, 6/2, (2011), ss. 973-984.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlar ve Pontus Hareketi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 23, Trabzon 2017, ss. 107-142.

YAVUZ, Atilla Ekrem, Birinci Dünya Savaşında Trabzon'da Çıkarılan Rus İşgali Gazetesi Trapezondskiy Voenniy Listok (1- 125. Sayılar/ Kasım 1916- Mart 1917), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019.

YILMAZ, Berk, "Rus İşgalinde Maçka'da Yaşanan Hadiseler ve İşgalin Sözlü Kültür Ürünlerine Yansımaları", *Zamanın İzlerinde İşgal, Göç ve Muhacirlik*, Trabzon 2016, ss. 217-230.

YILMAZ, Özgür, "Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri 19. Yüzyılında Trabzon Rumları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, 31, İstanbul 2008, ss. 161-196.

YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.

EK: 1

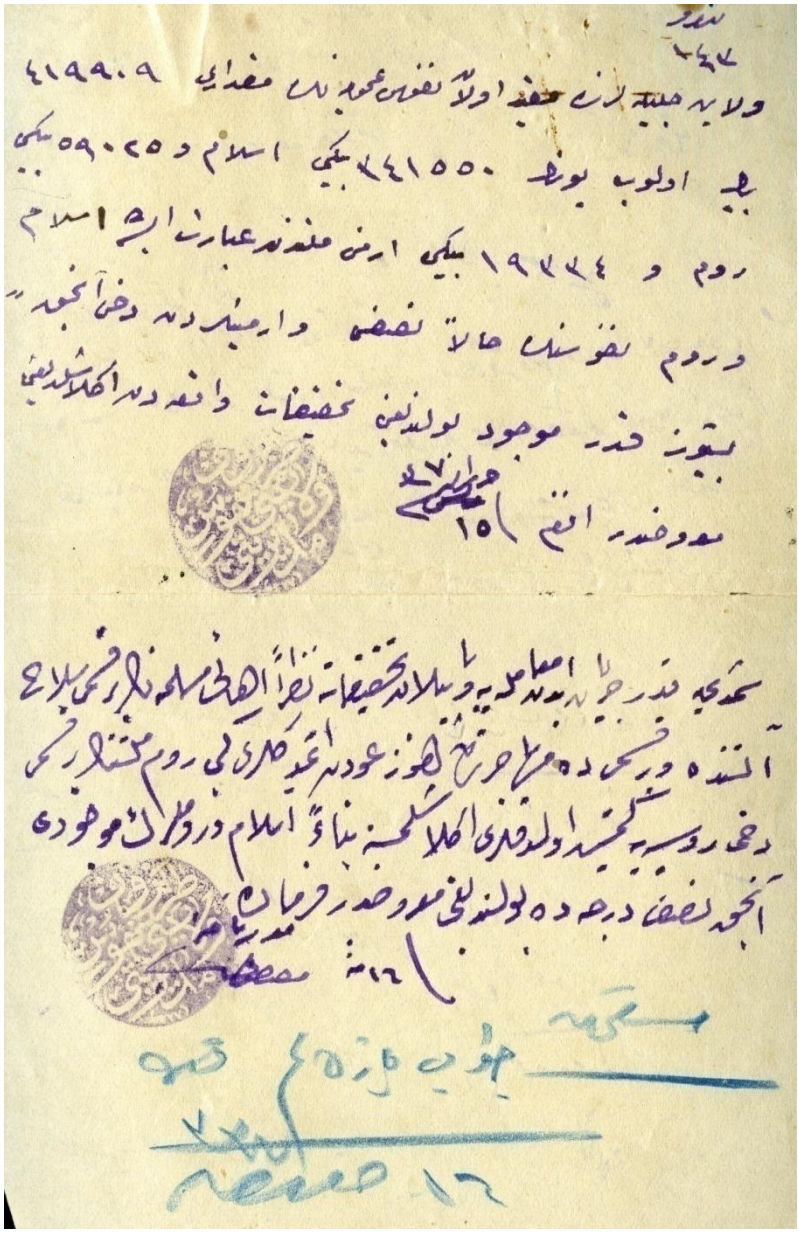

Trabzon Vilayeti Nüfusu hakkında belge. (Veysel Usta Özel Arşivi.)

EK: 2

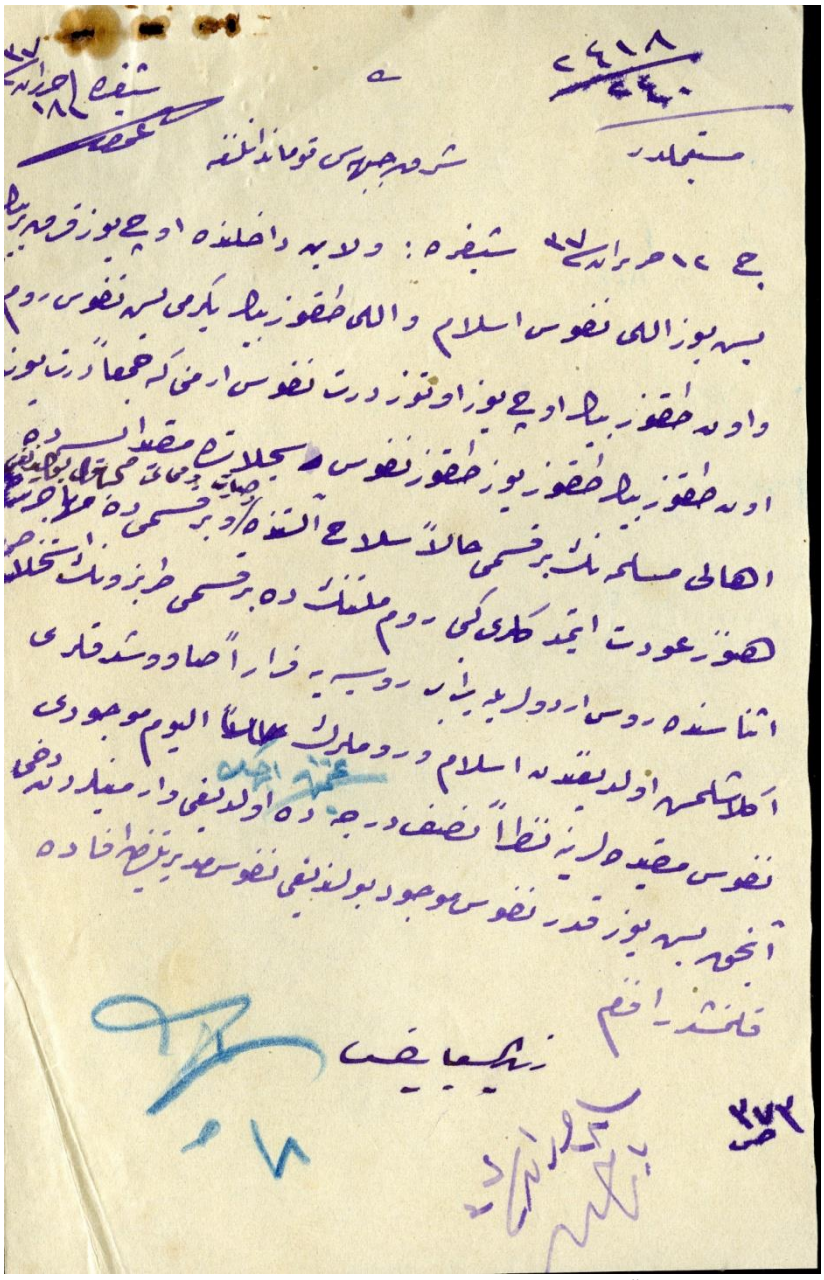

Trabzon Vilayeti Nüfusu hakkında belge. (Veysel Usta Özel Arşivi.)